VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA

AD İŞLETİMİ

Semih YAVUZ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2023

VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA

AD İŞLETİMİ

Semih YAVUZ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2023

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Semih YAVUZ tarafından hazırlanan **VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA AD İŞLETİMİ** başlıklı bu çalışma 22.06.2023 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Cüneyt AKIN

Üye Prof. Dr. Erdoğan BOZ

(Danışman)

Üye Doç. Dr. Fatih DOĞRU

ONAY

.../.../2023

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

…../06/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Semih YAVUZ

İMZA

ÖZ

VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA AD İŞLETİMİ

YAVUZ, Semih

Yüksek Lisans, 2023

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Süleyman Çelebî'nin Vesîletü'n-Necât (Mevlid) adlı eseri, Türk edebiyatının en beğenilen, en sevilen, en çok okunan ve en çok istinsah edilen eseridir. Eski Anadolu Türkçesi'nin karakteristik özelliklerini taşıyan Vesîletü'n-Necât, bu tezde ad işletimi (biçimbirimler ve İşlevler) yönünden incelenmiştir.

Alan yazınında gelenekselleşmiş bilimsel yöntem ile Vesiletü'n-Necat adlı eser üzerinde bir ad işletimi incelemesini amaçlayan bu çalışma, söz konusu eser üzerine yapılacak ilk dilbilgisel çalışmalardan biri olacaktır. Elde edilen veriler Eski Anadolu Türkçesi dilbilgisi çalışmalarına önemli bir bilimsel katkı sağlayacaktır.

Ad işletimi, ad kök ve gövdelerine gelen biçimbirimlerle gerçekleşir. Ad işletimi biçimbirimleri "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler" ve "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" olmak üzere genel olarak üç başlıkta tasnif edilebilir. Bu çalışmada Vesîletü'n-Necât'taki ad işletimi söz konusu yöntemle incelenmiş ve Eski Anadolu Türkçesi için önemli veriler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Ad işletimi, Süleyman Çelebî, Vesîletü'n-Necât, Mevlid

ABSTRACT

INFLECTION OF NOUN AT VESÎLETU'N-NECÂT

YAVUZ, Semih

Master Degree, 2023

Department of Turkish Language and Literature

Field of Turkish Language

Advisor: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Süleyman Çelebî's Vesîletü'n-Necât (Mevlid) is one of the most important works of Turkish Literature. It is the most admired, most loved, most read and most copied work. It also carries the characteristics of Old Anatolian Turkish features. In this thesis, Vesiletü'n Necat has been examined in terms of noun operation (morphemes and functions).

This study, which aims to analyze the work called Vesiletü'n-Necat by using the traditional scientific method, will be the first morphological study to be done on the work in question. The data obtained will make an important scientific contribution to the grammar studies of Old Anatolian Turkish.

Name operation takes place with the morphemes corresponding to the root and stems of the name. Noun operation morphemes can be evaluated in general under three headings as "morphemes that do not change the word type", "morphemes that change the Word type" and "predicate constructors and predicate morphemes". In this study, the name operation Vesiletü-n Necat is analyzed by this method. By this way, important data for Old Anatolian Turkish has been obtained.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Noun Operation, Süleyman Çelebî, Vesiletü'n-Necat, Mevlid.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
TABLOLAR LİSTESİ viii
KISALTMALAR LİSTESİ ix
ÖN SÖZ x
GİRİŞ 1
1. Problemi 1
2. Konusu 1
3. Amacı 1
4. Önemi 1
5. Yöntemi 1
1. BÖLÜM 2
TARİHİ DÖNEM, ŞAİR, ESER VE ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ 2
1.1. Tarihi Dönem 2
1.2. Şair (Süleyman Çelebî) 4
1.2.1. Süleyman Çelebî'nin Hayatı 4
1.2.2. Süleyman Çelebî'nin Eserleri 5
1.2.3. Süleyman Çelebî'nin Tesiri ve Şöhreti 5
1.3. Eser (Vesîletü'n-Necât) 6
1.3.1. Mevlid'in Adı, Yazılış Tarihi 6
1.3.2. Mevlid'in Yazılma Nedeni 7
1.3.3. Mevlid'in Nazım Şekli, Vezni 8
1.3.4. Mevlid'in Dili ve Üslûbu 8
1.3.5. Mevlid'in Bölümleri 9
1.3.6. Mevlid'in Kaynakları 12
1.3.7. Mevlid'in Değeri 12
1.3.8. Mevlid Nüshaları 12
1.3.9. Mevlid Yayınları 14
1.4. Eski Anadolu Türkçesi 14
1.4.1. Selçuklu Dönemi 15
1.4.2. Beylikler Dönemi 16
1.4.3. Osmanlıya Geçiş Dönemi 16
2. BÖLÜM 18
İNCELEME: VESİLETÜ'N-NECAT'TA AD İŞLETİMİ 18
2.1. AD İŞLETİMİ (BİÇİMBİRİMLER-İŞLEVLER) 18
2.1.1. Sözcük Türünü Değiştirmeyen Biçimbirimler 18
2.1.1.1. Ad-Eylem Bağlantısı Kuran Biçimbirimler 18
2.1.1.1.1. Durum İşlevleri 18
2.1.1.1.1.1. Yalın (Özne) 18
2.1.1.1.1.2. Yönelme 20
2.1.1.1.1.3. Bulunma 24

2.1.1.1.1.4. Ayrılma 27
2.1.1.1.1.5. Yükleme (Nesne) 33
2.1.1.1.1.6. Birliktelik 35
i. Yönelme Biçimbirimine +{(Y)A} Karşılık Gelen Biçimbirimlerin Kullanımı 38
ii. Bulunma Biçimbirimi +{Da} Karşılık Gelen Biçimbirimlerin Kullanımı 38
iii. Ayrılma Biçimbirimi +{Dan} Karşılık Gelen Biçimbirimlerin Kullanımı 39
iv. Yükleme Biçimbirimi Yerine Diğer Biçimbirimlerin Kullanımı 40
2.1.1.2. Ad-Ad Bağlantısı Kuran Biçimbirimler 40
2.1.1.2.1. İlgi İşlevi 40
2.1.1.2.2. İyelik İşlevi 43
2.1.1.3. Ad-İlgeç Bağlantısı Kuran Biçimbirimler 46
2.1.1.4. Başka Birimle Bağlantı Kurmayan Biçimbirimler 48
2.1.1.4.1. Sayı (Çokluk) İşlevi 48
2.1.1.4.2. Belirtme İşlevi 52
2.1.2. Sözcük Türünü Değiştiren Biçimbirimler 53
2.1.2.1. Sıfat / Belirteç Yapıcı (Tamlama Kurucu) Biçimbirimler 53
2.1.2.1.1. Varlık İşlevi 54
2.1.2.1.2. Yokluk İşlevi 55
2.1.2.1.3. Aitlik İşlevi 56
2.1.2.1.4. Benzerlik, Gibilik, Eşitlik, Kadarlık ve Üstünlük İşlevi 57
2.1.2.1.5. Sayılarda Derece İşlevi 58
2.1.3. Yüklem Yapıcı ve Yüklemde Görevli Biçimbirimler 59
2.1.3.1. Bildirme İşlevi 59
2.1.3.2. Kuvvetlendirme / İhtimal İşlevi 62
2.1.3.3. Soru İşlevi 62
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 64
KAYNAKÇA 66

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ad İşletiminde İşlevler ve Biçimbirimler ……...……. 64

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	: bakınız
c.	: cilt
EAT	**:** Eski Anadolu Türkçesi
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
No.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri

ÖN SÖZ

allah adın ẕikr idelüm evvelā
vācib oldur cümle işde her ḳula

"En başta Allah'ın adını anmalıyız (besmele çekmeliyiz); herkes bütün işlerinde bunu söylemekle yükümlüdür."

Süleyman Çelebî, Vesîletü'n-Necât (Mevlid) adlı bilinen yegâne eseriyle Türk edebiyatının en önemli şairleri arasındaki yerini almıştır. Türk edebiyatının halk tarafından en çok bilinen, en çok okunan ve en çok sevilen bir eseri olma özelliğini taşıyan Mevlid, Türk edebiyatının en fazla istinsah edilen eseri olmak gibi bir ayrıcalığa da sahiptir.

Süleyman Çelebî'nin vefatının 600. yıl dönümünün UNESCO tarafından anma ve kutlama yıl dönümleri arasına alınması ve Cumhurbaşkanlığı Makamının 3 Haziran 2022 tarih ve 31855 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan genelgesi ile 2022 yılının, *Süleyman Çelebî Yılı* olarak ilan edilmesi, Vesîletü'n-Necât'ın devrinin dil özelliklerini yansıtan sade, açık, anlaşılır bir dil ile mevlid türünde yazılan ilk eser olması, eser üzerinde ad işletimine dönük bir inceleme yapılmamış olması gibi hususları dikkate alarak bu eser üzerinde böyle bir inceleme yapmayı tercih ettik.

Süleyman Çelebî'nin Mevlid'i üzerine birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Biz çalışma verilerimizi, Prof. Dr. Erdoğan BOZ'un yayınladığı Süleyman Çelebî Vesîletü'n-Necât (2022) adlı kitaptan tarama yöntemiyle elde ettik. Tezin giriş bölümünde tezin adı, problemi, konusu, amacı, önemi ve yöntemi açıklanmıştır. Tezin I. bölümünde tarihi dönem, Süleyman Çelebî'nin hayatı, eserleri ve tesiri ile Mevlid'in adı, yazılış tarihi, yazılma nedeni, nazım şekli, vezni, dili, üslubu, bölümleri, kaynakları, değeri, nüshaları, yayınları ve Eski Anadolu Türkçesi hakkında bilgi verilmiştir. Tezin II. bölümünde ad işletimi ile ilgili bütün hususlar, ayrıntılı bir biçimde ve metinden taranan örnek beyitlerle ortaya konmuştur. Değerlendirme ve sonuç bölümünde de tezimizdeki tespitlerimiz, maddeler halinde sıralanmıştır.

Çok titizlik göstermemize rağmen çalışmamızdaki olabilecek eksiklikler ve kusurlarımız için Mevlid'den bir beyit ile affımızı talep ederiz:

luṭfıla ʿaybını setr idüñ bunuñ

hem bu olur işi her luṭf ıssınuñ

"Bağışlayarak bunun kusurunu örtün; zaten her bağışlayıcının işi budur."

Çalışmadaki tespitlerimizin Türk Dili ve Edebiyatı sahasında araştırma yapan araştırmacılara katkı sunmasını ve çalışmam aracılığıyla Süleyman Çelebî'nin eserinde vurguladığı kurtuluş vesilesinin tüm insanlığa ışık tutmasını diliyorum.

Tezimin hazırlanma sürecinde teşvik ve taltifleriyle motivasyonumu artıran, engin bilgi ve birikimleriyle çalışmalarıma yön veren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Sayın Erdoğan BOZ Beyefendi başta olmak üzere canım aileme ve canım çocuklarıma tüm destekleri için sonsuz teşekkür ederim.

Semih YAVUZ

Haziran-2023, Eskişehir

GİRİŞ

1. Problemi

Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde ad işletimine dönük bir inceleme yapılmış mıdır? Böyle bir inceleme (biçimbirimler ve İşlevler) yapılırsa nasıl bir sonuç elde edilecektir ve bunun alana katkısı ne olacaktır?

2. Konusu

Vesîletü'n-Necât adlı eserin, ad işletimi (biçimbirimler ve işlevler) yönünden incelenmesi bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

3. Amacı

Bu tez, yeni bir kuram (inceleme yöntemi) geliştirmek amacıyla hazırlanmamıştır, buna karşılık alanda geçerli bilimsel inceleme yöntemi rehberliğinde, Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde ad işletimine dönük bir inceleme yapmak amaçlanmıştır. Böylelikle Eski Anadolu Türkçesi dilbilgisi çalışmalarına önemli bir katkı sunulacaktır.

4. Önemi

Yapılan alan taraması sonucunda, Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde ad işletimine dönük bir inceleme yapılmadığı görülmüştür. Bu çalışma, söz konusu eser üzerine yapılacak ilk biçimbilgisi çalışması olacaktır. Böylelikle alana bilimsel bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

5. Yöntemi

Tezde nitel araştırma yöntemlerinin gereği olarak tezin tespit edilen problem tümcesi kapsamında, Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde ad işletimi incelemesi yapılacaktır. Ad işletimi; "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler" ve "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" olmak üzere genel olarak üç başlıkta incelenecektir.

Veriler Erdoğan BOZ tarafından yayınlanmış olan Vesîletü'n-Necât adlı eserden tarama yöntemiyle elde edilecektir.

1. BÖLÜM

TARİHİ DÖNEM, ŞAİR, ESER VE ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

1.1. Tarihi Dönem

Türkler, tarih sahnesine çıktığı milat öncesi çağlardan itibaren Orta Asya'da Altay Dağları ile Tanrı Dağları arasındaki coğrafyada yayılarak Hun, Göktürk ve Uygur devletlerini, sonrasında da Gazneliler, Harzemşahlar, Karahanlılar ve Büyük Selçuklu Devleti gibi devletleri kurmuştur. X. yüzyılda İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra İslam Medeniyetinin tüm unsurlarını kendi benliğinde eritip "Kızıl Elma" ülküsüyle yıldızını Batı'ya kaydıran Türkler, kurduğu büyük devletlerle siyasi alanda olduğu kadar bilim, kültür, sanat, mimari, ticaret, ekonomi, sosyal hayat ve inanış yönüyle de dünya medeniyetleri arasındaki yerini almıştır (Çağatay, 1996: 503-528).

Türklerin yönlerini Batı'ya çevirmesinin en önemli nedenlerinden biri de Moğol istilalarıdır. Orta Asya'da kurulup güçlenen Moğollar, XIII. yüzyılda Cengiz Han döneminde Orta Asya, Doğu Avrupa, Çin ve Sibirya'da insanlık tarihin en ölümcül olaylarından sayılan istilalarına başlamıştır. Türkler de anayurdu Orta Asya'da Moğol istilalarından etkilenmiştir. Moğol akınlarının önünden kaçarak Anadolu'ya akınlara başlayan Oğuzlara 1071 Malazgirt Zaferiyle medeniyetler beşiği Anadolu'nun kapıları açılmıştır (Çağatay, 1996: 503-528).

Büyük Selçuklu Hanedanı'ndan Kutalmış oğlu Süleyman Şah, 1075 yılında Bizanslılar'dan İznik'i alarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyıl başlarında Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir. Alaeddin Keykubad'ın 1237'de ölmesiyle tahta çıkan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan göçebe Türkmenler, Anadolu Selçuklu ülkesini tam bir kargaşaya sürüklemiştir. Anadolu Selçuklu Devleti, bu kargaşanın önlenmesi için sert önlemlere başvurunca Baba İshak'ın önderliğindeki ayaklanmacılar tarafından Anadolu'da büyük bir ayaklanma çıkarılmıştır. Büyük bir güçlükle ve kan dökülerek bastırılan Babai isyanının Anadolu Selçuklu Devleti'ni iyice zayıflattığını gören Moğollar, Anadolu'yu istilaya başlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti, 1240 yılında Moğollarla yapılan Kösedağ Muharebesi'nde ağır bir yenilgi alarak Moğollara bağlı bir devlet haline gelmiştir. Moğol baskısının yanı sıra, artan Bizans saldırıları, siyasal cinayetler, Türkmenler üzerindeki denetimin zayıflaması, doğal afetler ve salgın

hastalıklarla dağılma sürecine giren Anadolu Selçuklu Devleti, 1308 yılında son sultan II. Mesud'un ölümünden sonra yıkılmıştır. Bu süreçte beylikler hâlinde varlığını sürdüren Türkmenlerden Osmanoğulları Beyliği, Osman Gazi zamanında 1299'da Söğüt ve Domaniç çevresinde Osmanlı Devletini kurmuştur. Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren gaza ve cihad anlayışıyla gerçekleştirilen fetihlerle zamanla batıda Cebelitarık Boğazı'na; doğuda Hazar Denizi İle Basra Körfezi'ne; kuzeyde Avusturya, Macaristan ve Ukrayna'nın bir bölümüne ve güneyde ise Sudan, Eritre, Somali ve Yemen'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk olmuştur (Sümer, 2009: 380-384).

Osman Gazi'den sonra tahta geçen Orhan Gazi, 1326 yılında fethettiği Bursa'yı başkent yapmıştır. Bursa'nın başkent olduğu dönem, devletin tüm kurumlarıyla yapılanmaya ve fetihlerle genişlemeye çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemde; İran, Mısır, Suriye gibi ülkelerle ve Semerkant, Buhara, Bağdat gibi merkezlerle kültür ve ticaret hattı kurulmuş, buralardaki pek çok ilim ve irfan sahibi zevat Bursa'ya göç etmiştir. Abdal Musa, Geyikli Baba ve Abdal Kumral gibi irfanî / bâtınî yönü ağır basan ve adlarına zaviyeler yapılan şahsiyetlerin fetih hareketlerine ve ihtida faaliyetlerine de katkıları olmuştur. Bursa, Yıldırım Bayezid'ın Niğbolu zaferi sonrasında yaptırdığı ve günümüze değin şehrin kalbi olan Ulucami başta olmak üzere; cami, tekke, zaviye ve medrese gibi dinî ve sivil mimarinin yanında kültürel ve sosyal hayatta da hızlı bir gelişme göstererek ruhaniyetli ve sufi merkezli bir şehir olmuştur (Kemikli, 2016:15, 22).

Devrin tarihe yön veren olayı, 1402 yılında Timur İmparatorluğu ile Yıldırım Beyazıd hükümdarlığındaki Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'dır. Bu savaşta ağır bir yenilgiyle karşılaşan Osmanlı Devleti'nde "Fetret Dönemi" başlamıştır. Fetret dönemi, Yıldırım'ın çocukları arasındaki taht mücadelelerinin olduğu trajik olaylara sahne olmuştur. Kaosun hüküm sürdüğü bu dönemde bazı fırsatçılar, dinî ilkelerden hareketle kurtarıcı fikirler olarak gördüğü Mehdilik ve Mesihlik fikrini kalabalıklara sunmuştur. Dönemin muktedir âlimlerinden Şeyh Bedrettin'in mehdi olduğu iddiası ileri sürülmüş ve bir isyana sebebiyet verilmiştir. Nihayetinde Çelebi Mehmet, kardeşler arasındaki taht mücadelesini kazanarak siyasi boşluk ve fetreti sonlandırmıştır (Kemikli, 2016:15, 20).

XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul'u fethetmesiyle başlayan Yeniçağa kadar derlenip

toparlanma ve yapılanma sürecini yaşarken, Avrupa milletleri de büyük bir kargaşa içinde bulunuyordu. Özellikle bütün Ortaçağ boyunca Avrupa camiasını yöneten Papalık ile Roma ve Alman İmparatorluğu gibi imparatorluklar tam bu sıralarda çözülme halinde bulunuyor, eskiden bütün Hıristiyan âlemini birbirine bağlayan dinî duyguların zayıflayarak onun yerine millî ve mahallî devletlerin doğmasına yönelik gelişmeler yaşanıyordu.

İslâm medeniyeti; Türk milletinin fikrî, siyasî ve sosyal yapısı üzerinde etkili olmasının yanında onların edebî yapısına da tesir etmiştir. İşte bu büyük ve zengin medeniyetin tesiri altında vücut bulan en önemli eserlerden biri de Ulucami İmamı Süleyman Çelebî'nin Vesîletü'n-Necât (Mevlid) adlı eseridir (Akdağ, 2008:81-82).

Vesîletü'n-Necât, ruhani bir şehir olan Bursa'da Ulucami çatısı altında yankılanan fikirlerden harmanlanarak Fetret dönemindeki siyasi boşluklarla arayışların karmaşıklığından kurtuluş yolunu işaret etmek gayesiyle var olmuştur (Kemikli, 2016:18-22).

Mevlid'in yazıldığı dönemde Bursa'da yaşayan şairlerden bilinenleri Gelibolulu Âlî, Süleyman Çelebî, Niyâzî, Ahmedî, Hamza, Ahmed-i Dâî, Ezherî, Cemîlî, Zihnî, Şeyhî ve Kemâl-i Halvetî'dir. Süleyman Çelebî'den sonra, Türk şiirinin önemli örneklerini veren Veliyüddinzade Ahmet Paşa (Ö. 1496) ve hemen sonrasında Lâmî Çelebi (Ö. 1532) gibi şairlerin yetişmesi, Bursa'da güçlü bir edebiyat ve sanat damarının daha başlangıçtan beri inşa edildiğine işarettir (Kemikli, 2016:23).

1.2. Şair (Süleyman Çelebî)

1.2.1. Süleyman Çelebî'nin Hayatı

Süleyman Çelebî, Mevlid'deki bir beyitten anlaşıldığı üzere H. 752 (1351) yılında Bursa'da doğmuştur. Şairin, Osmanlı'nın kuruluşundan gelişimine kadar olan dönemde; Orhan Gazi (1281-1362), Murâd-ı Hüdâvendigâr (1326-1389), Yıldırım Bayezid (1360-1403), Emir Süleyman (1375-1420), Musa Çelebi (1388-1413) ve Çelebi Mehmet (1382-1421) dönemlerinde yaşadığı Sultan Murad'ın (1404-1451) saltanatının ilk yıllarında H. 825 (1422) yılında rahmet-i rahmana ulaştığı kabul edilmektedir. Türbesi, Bursa Çekirge yolu üzerindedir (Timurtaş, 1989:V-VII; Pekolcay, 2004:485-486; Kemikli, 2016:15; Boz; 2022:1).

Köklü bir aileye mensup olan Süleyman Çelebî'nin dedesi dönemin âlimlerinden Şeyh Mahmut, babası da dönemin devlet adamlarından Ahmet Paşa'dır.

Süleyman Çelebî'nin hayatı hakkındaki bilgiler son derece sınırlı ve âdeta sırlı kalmıştır. Asil bir aileden gelmesi, özel hocalardan ders aldığının ve Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'la kuvvetli bir iletişiminin olduğunun rivayet edilmesi, Çelebî olarak nitelendirilmesi, yürüttüğü görevler ile geride kalan yegâne eseri Vesîletü'n-Necât, onun nitelikli bir eğitim aldığını ve irfanî bir çevrede yaşadığını desteklemektedir. Kimi kaynaklarda onun dervişliğine işaret sayılan Süleyman Dede unvanıyla da anılan Süleyman Çelebî, Yıldırım Beyazıt zamanında Divân-ı Hümayun imamlığı ile Ulu Cami imamlığı yapmıştır (Timurtaş, 1989:V-VII; Pekolcay, 2004:485-486; Kemikli, 2016:15-18; Boz; 2022:1).

1.2.2. Süleyman Çelebî'nin Eserleri

Süleyman Çelebî'nin bilinen tek eseri Mevlid'tir. Köksal ve Kütük (2022:393-430), Michigan Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlı Vesîletü'n-Necât nüshasının sonunda 54b-61a (s. 108-121) arasında yer alan gazel / kaside tarzında kâfiyelenmiş 6 şiirin Süleyman Çelebî'ye ait olduğunu iddia etmektedir. Mevlid'in dili ve üslubuna benzeyen naat, nasihat ve tasavvufi içerikli bu şiirler, Süleyman Çelebî'nin başarılı bir şair olduğunu gösteren müstesna örneklerdir (Timurtaş, 1989:V-XVII; Köksal-Kütük, 2022:393-430; Boz, 2022:2).

1.2.3. Süleyman Çelebî'nin Tesiri ve Şöhreti

Süleyman Çelebî, içinde yaşadığı aile, çevre ve şehrin de katkısıyla döneminin siyasi-sosyal hadiselerini bilgece tahlil eden ve bunları şiir dili içinde tıpkı Yunus Emre gibi, sehl-i mümteni tarzıyla sırlayan mütefekkir bir şairdir. En zor, anlaşılması en güç konuyu, en kolay ve en anlaşılır bir sadelik içinde ifade eden sehl-i mümteni; sanatkârın yetkinliğine işaret eden bir husustur. Her okuyanın bir şeyler anladığı hatta benzerini yazmaya da çalıştığı bu metinler, çok zor ve çok girifttir (Pekolcay, 2004:485-486; Kemikli, 2016:23-24).

Süleyman Çelebî'nin Mevlid'inin Türk milleti arasında gördüğü itibar, edebiyatımızda mevlid yazma geleneğinin başlamasını ve bir mevlid külliyatının oluşmasını sağlamıştır. Günümüze kadar geçen altı yüzyılda mevlid yazan her şair, Süleyman Çelebî'den ilham alarak ve eserini Mevlid'e benzeterek yazmasına rağmen hiç biri Süleyman Çelebî'nin söz ve mana yağmurunun bir benzerine ulaşamamış, yazılan eserler Vesîletü'n-Necât'a ancak bir nazire olabilmiştir. Kemikli'ye göre (2016: 24), Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden Ziya Paşa, *"Dört yüz*

seneden beri efâdıl / Bir söz demedi ana mümâsil" (Dört yüz senedir, büyük sanat adamları ve âlimlerin uğraşmalarına rağmen onun bir benzerini söyleyemediler.) beyitiyle ve millî şairimiz Mehmet Âkif Ersoy, "Yetişilmez ki: Süleyman Dede yükseklerde!" diyerek Süleyman Çelebî'nin bu topraklarda yetişmiş büyük ruhlardan birisi olduğunu vurgulamıştır (Timurtaş, 1989:XVII; Pekolcay, 2004:485-486; Kemikli, 2016:23-24; Boz, 2022:3).

Mevlid'in musiki ile okunması, zamanla mevlid okuma geleneğini ve mevlidhanlar denen bir zümreyi ortaya çıkarmıştır. Yüzyıllardır milletin dinî, sosyal ve kültürel hayatının ayrılmaz bir parçası olan Mevlid, mevlidhanın musikiyle hayat bulan sesinde, okunduğu her yerde dinleyenleri hem Muhammedî hakikat etrafında düşündürmüş hem de vecde ve huzura erdirerek ruhları aydınlatan ve insanın içini ısıtan bitip tükenmeyen bir kandil gibi vefa, güven, bireysel ve toplumsal barışı tesis eden bir medeniyet kaynağı olmuştur (Kemikli, 2016:24-25; Boz, 2022:3-4).

Süleyman Çelebî biricik eseriyle altı yüzyıldır bu toprakları mayalamanın yanında; İslam coğrafyasındaki başka milletlerde de yayılan ve yüzyıllarca hiç eksilmeyen bir üne kavuşmuştur. Bugün de bu şöhret ve itibarını sürdüren Süleyman Çelebî'nin Mevlid'i Arapça, Arnavutça, Adigece, Boşnakça, Çerkezce, Gürcüce, İngilizce (manzum, F. Lyman MacCallum tarafından) ve Rumca dillerine edilen tercümeleriyle oldukça geniş bir kültür havzasında tesir etmektedir (Altıner, 2008: 5; Kemikli, 2016:25; Pekolcay, 2004:485-486; Boz, 2022:3).

1.3. Eser (Vesîletü'n-Necât)

1.3.1. Mevlid'in Adı, Yazılış Tarihi

Süleyman Çelebî'nin bilinen yegâne eserine Vesîletü'n-Necât adını verdiği, eserin sonundaki "*İşbu kân-ı şehd ki şîrindür dadı / Bil Vesîletü'n-Necât oldı adı*." (722) beyitinden anlaşılmaktadır. Arapça bir tamlama olan Vesîletü'n-Necât, "Kurtuluş Vesilesi (Yolu)" anlamına gelmektedir. Eserin "Vilâdet" bölümünün halk üzerindeki yoğun tesiriyle alakalı olarak mezkûr eser, halk arasında "Mevlid" diye bilinmiş ve öyle isimlendirilmiştir. Arapça bir kelime olan "mevlid", "vilâdet" sözcüğünden türetilmiş olup "doğmak", "doğum zamanı" ve "doğum yeri" anlamına gelir. Bu üç anlam da Türkçede kullanılmış olmasına rağmen, mevlid dendiğinde genellikle Peygamberimiz Hz. Muhammed'in doğumu ve bunu anlatan eser akla gelir (Timurtaş, 1989:XII; Pekolcay, 2004:485-486; Akdağ, 2008:85-86, Altıner, 2008:2).

Boz'a göre (2022:2), Süleyman Çelebî'nin Vesîletü'n-Necât (Kurtuluş Vesilesi) adlı eserini, H. 812 (1409) yılında Bursa'da yazıp tamamladığı eserde geçen şu beyitte açıkça bellidir.

"Hem sekiz yüz on ikide tarihi
Bursada oldı tamam bu iy ahi" (723)
"Ey kardeş, hem tarihi sekiz yüz on ikidedir, bu Bursa'da tamamlandı"

1.3.2. Mevlid'in Yazılma Nedeni

Bursa Ulu Cami'de vaaz veren bir vaizin, Bakara Suresi 285. ayetini yorumlarken Hz. Muhammed ile Hz. İsa arasında bir üstünlük farkı olmadığını söylemesi üzerine cemaat arasında çıkan tartışmalar ve aşırıya giden kimi tarafgirlikler üzerine Süleyman Çelebî, Hz. Muhammed'in harikulade vasıflarını ortaya koymak ve onun diğer peygamberlere olan üstünlüğünü ifade etmek için Mevlid'i yazmıştır (Timurtaş, 1989:IX-XII; Akdağ, 2008:88, Kemikli, 2016:18-19; Boz, 2022:2-3).

Eser, döneminin siyasî, sosyal ve kültürel tarihini yansıtan bir aynadır. Bu yaklaşımdan hareketle döneminin siyasî, sosyal ve kültürel tarihini dikkate alarak metni kritik etmek gerekir. Mevlid, gerek siyasi boşluk sebebiyle Anadolu'da, gerekse diğer İslam coğrafyasında kurtuluş arayışlarının olduğu, bazı mihraklar ve kişilerin bu arayışlardan istifade ederek halkın dinî inanç ve düşüncesini istismar etmesinin ihtimal dâhilinde bulunduğu fetret döneminde, Ankara savaşından yaklaşık 7 yıl sonra yazılmıştır. Aslında eserin adı bile şairin yazma niyetini sezdirmektedir. Süleyman Çelebî'ye göre fetretten kurtuluş vesilesi (Vesîletü'n-Necât) Hz. Muhammed'in manevi şahsiyetine, Kur'an, sünnet ve dinine bağlanmaktır. Kurtuluşu arayan insana, kendi benliği ve bedeni üzerinden düşünmeye sevk ederek seslenen Süleyman Çelebî, işitmemizin de söylememizin de kaynağının Hz. Muhammed olduğunu; kargaşaya ve kafa karışıklığına hacet olmadığını; birbirimizle alaka kurmamızın, konuşup dinlememizin, diyaloğa geçip anlaşmamızın ve böylece huzurlu bir toplum kurmamızın esaslarını bize Hz. Muhammed'in öğrettiğini, kurtarıcının Hz. Muhammed'in şefaati olduğunu; bizlere düşenin Hz. Muhammed'in yolunda olmak olduğunu söyleyerek müminlerin Hz. Muhammed'e olan bağlılıklarını kuvvetlendirmektedir. Süleyman Çelebî, varlığın merkezine Hz. Muhammed'i koyarak bir varlık anlayışına ve bir dünya tasavvuruna ulaşmak şeklindeki bu derin

felsefi mülahazayı sehl-i mümteni üslûbuyla dile getirmiş bir mütefekkirdir (Pekolcay, 2004:485-486; Kemikli, 2016:20-21).

Bazı rivayetlere göre Mevlid, Emir Sultan'ın talebiyle yazılmış, huzurunda okunmuş, kendisi de okumuş ve çok beğenmiştir. Mevlid'in kısa zamanda tanınmasında, popüler kültürü besleyen bir eser hâlini almasında Emir Sultan Hazretlerinin himmeti çoktur (Kemikli, 2016:21-22).

1.3.3. Mevlid'in Nazım Şekli, Vezni

Mevlid, aruzun "Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı devrine göre oldukça başarılı kullanılarak mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır (Timurtaş, 1989:XII; Pekolcay, 2004:485-486; Akdağ, 2008:86, Altıner, 2008:3).

Arapça bir kelime olan "mesnevî", "ikişer ikişer, ikili" anlamına gelir. Arap ve İran edebiyatlarında doğup XI. yüzyılda Yusuf Has Hâcib (öl. 1077) tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig ile Türk edebiyatına geçen mesnevî, aruzun kısa kalıplarıyla yazılan ve her beyti başlı başına kafiyeli olan nazım şeklidir. Mesnevîler genellikle, kaside şeklinde kaleme alınmış tevhid ve münacat, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Dört Halife için söylenmiş naatlar, mesnevînin kendisine sunulduğu zevata övgü, "Sebeb-i Nazm-ı Kitâb" başlığı altında eserin yazılma nedeni ve en sonunda da eserin asıl konusunun yer aldığı bölümlerden oluşan bir sıralamayla yazılır. Mevlana'dan, Yunus Emre'ye, Fuzûlî'den Şeyh Gâlib'e kadar birçok Türk şair, mesnevi nazım şeklinde ünü dünyaya yayılmış çok başarılı ve kıymetli eserler vermiştir (Akdağ, 2008:82-84).

Çeşitli yazmalarına göre beyit sayıları değişen "Vesîletü'n-Necât"ın, bizim çalıştığımız yazmadaki beyit sayısı 711 olup, vasıta beyitlerinin eklenmesiyle 728 beyit olmuştur. Ayrıca 200-223. beyitler arasında Kaside-i Meliha adıyla 24 beyitlik bir kaside ile 273-282. beyitler arasında "Mustafa" redifli aruzun "Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün" kalıbında yazılmış bir gazel yer alır (Timurtaş, 1989:XII; Boz, 2022:8-9).

1.3.4. Mevlid'in Dili ve Üslûbu

XV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesiyle (EAT) açık, sade bir dil kullanılarak yazılan Mevlid, döneminin söyleyiş ve dil özelliklerini taşımaktadır. Süleyman Çelebî eserinde, çağdaşlarının eserlerine göre Arapça, Farsça kelimeleri ve özellikle tamlamaları daha az kullanmıştır (Timurtaş, 1989:XIII; Altıner, 2008:3-4).

Bölümlerine ve kitabın bütününe olduğu kadar, her dizenin mükemmel olmasına da çok titizlik gösterildiği anlaşılan Mevlid'teki kafiyeler, güzel ve sağlamdır. Hemen hemen tüm söz ve ifade sanatına rastlanan eserde, en çok cinas, teşbih ve tekrir sanatlarına önem verilmiştir. Mevlid, lirizm ve didaktizmin iyice kaynaştığı, kuruluk ve coşkunluğun dengelendiği bir eserdir. Görünüşte kolay, fakat denendiğinde benzerinin yazılmasının çok zor olduğu samimi ve yapmacıktan uzak bir söyleyiş ve üslûp eserin bütününe hâkimdir (Timurtaş, 1989:XII; Altıner, 2008:3-4).

1.3.5. Mevlid'in Bölümleri

Mevlid'in farklı nüshaları karşılaştırıldığında şu bölümlere ayrıldığı söylenebilir: (Boz, 2022:5)

i. Tevhid-Münâcaat

ii. İntikâl-i Nûr-ı Nübüvvet-Vilâdet

iii. Mi'râc

iv. Mucizât

v. Dua

Mevlid'in muhtevası şu şekildedir: (Boz, 2022:5-6)

i. 1-34: Tevhid

ii. 35-51: Ta'zîrât (Şairin eseri ve acziyeti hakkında özür dilemesi)

iii. 52-64: Kâinatın yaratılması

iv. 65-103: Na't (Hz. Muhammed'in övgüsü)

v. 104-141: Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması ve nurun intikali

vi. 142-184: Eserin sıradan bir kitap olmayıp râvîlerden aktarılan bilgilerle yazıldığının ifadesi ve tekrar Hz. Muhammed'in övülmesi

vii. 185-277: Hz. Muhammed'in doğumu ve doğumla vuku bulan mucizeler (Hz. Âmine'nin ağzından anlatılmaktadır)

viii. 278-287: ''Mustafa'' redifli-farklı vezinde-bir gazel

ix. 288-338: Mucizât bölümü

x. 339-399: Miraç olayı

xi. 400-405: Mekke'den Medine'ye hicret etmesi

xii. 405-433: Hz. Muhammed'in bazı vasıfları ve ahlakının anlatılması

xiii. 434-457: Mev'iza (Okuyucuya hitaben Hz. Muhammed'in yolunda gitmesinin ve onun ahlakıyla ahlaklanmasının önemine dair nasihat edilmesi)

xiv. 458-488: Nedâmet ve nasihat

xv. 489-504: Peygamberin örnek yaşantısından bazı örnekler ve her fani gibi ömrünün sonunun gelmesi

xvi. 505-670: Hz. Muhammed'in hastalanması ve vefatı, ailesinin, ashabının ve bütün kâinatın teessürü

xvii. 671-732: Bitiş bölümü (671-683: Nasihat, 684-694: Ta'zirat, 695-732: Münâcât ve dua) {şair kendisinin ve eserinin adını da burada zikreder}

Boz (2022:9-11), çalıştığımız yazmaya göre Mevlid'in bölümlerini şöyle sıralamaktadır:

i. Mensur Arapça münacat (14 satır)

ii. 1-32: Tevhid

iii. 33-50: Özür ve dua talebi

iv. 51-65: Âlemin yaratılışı

v. 66-87: Hz. Muhammed'in ruhunun yaratılması

vi. 88-105: Hz. Muhammed'e övgü

vii. 106-122: Hz. Muhammed'in vücudunun zuhuru

viii. 123-145: Âdemin yaratılışı ve Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması ve intikali

ix. 146-163: Hz. Muhammed'in doğumunun yaklaşması ve mevlidini dinleyenlere dua

x. 164-272: Hz. Muhammed'in doğumu sırasında zuhur eden olaylar

- 164-185: Hz. Muhammed'e övgü
- 186-199: Hz. Muhammed'in doğumu
- 200-225: Kaside-i Meliha

- 226-245: Hz. Muhammed'in doğum sonrası hâlleri ve Âmine'nin onu müşahadesi
- 246-254: Hz. Muhammed'in doğumu sonrasında meleklerin onu ziyareti
- 255-272: Hz. Muhammed'in doğumundan sonra dünyada meydana gelen olaylar

xi. 273-282: Hz. Muhammed'in övülmesi, ''Mustafa'' redifli mef'ûlü / fâilâtü / mefâîlü / fâilün vezninde bir gazel

xii. 283-331: Hz. Muhammed'in mucizeleri

xiii. 332-391: Hz. Muhammed'in miracı

xiv. 392-398: Hz. Muhammed'in hicreti

xv. 399-426: Hz. Muhammed'in bazı vasıfları

xvi. 427-450: Öğüt

xvii. 451-471: Pişmanlık

xviii. 472-481: Öğüt

xix. 482-498: Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi

xx. 499-666: Hz. Muhammed'in vefatı

- 499-508: Hz. Muhammed'in vefatı üzerine öğüt
- 509-569: Hz. Muhammed'in hastalanması
- 570-602: Hz. Muhammed'in Cebrail ve Azrail ile konuşmaları ve vefatı
- 603-621: Hz. Muhammed'in vefatı
- 622-666: Hz. Muhammed'in vefatı sonrası sahabenin durumu

xxi. 667-728: Kitabın sonu

- 667-683: Öğüt
- 684-695: Özür
- 696-722: Münacat ve dua
- 723-728: Kitabın tamamlanması, Hz. Muhammed'e, yakınlarına övgü, okuyana rahmet ve yazana Fatiha talebi

1.3.6. Mevlid'in Kaynakları

Süleyman Çelebî'nin eserini yazarken belli başlı siyer kitaplarını, Yunus Emre'yi, İbnü Hişâm'ı, Ebu'l-Hasan Bekrî'nin es-Sîretü'n-Nebeviyye adlı eserini, Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-Nebî adlı mensur siyerini ve Âşık Paşa'nın Garibnâme'sini okuduğunu anlıyoruz. Süleyman Çelebî, konu bakımından Darîr'den çok yararlanmış, onun Sîretü'n-Nebî adlı eserinde bulunan ve velâdeti anlatan kaside şeklindeki manzumeye "Kasîde-i Meliha" adıyla bir nazire yazmıştır (Timurtaş, 1989: XVI-XII; Pekolcay, 2004:485-486; Altıner, 2008:4-5; Boz, 2022:3).

1.3.7. Mevlid'in Değeri

Türk milletinin Hz. Peygamber'e olan aşkının Türk diliyle şiirleştirildiği Vesîletü'n-Necât, Türkçenin bir "din dili" olmasının önünü açmış çok önemli bir eserdir. Asırlardan beri dünyanın dört bir yanında kutsal gün ve geceler ile milletin sünnet, evlenme, ölüm gibi tüm neşeli ve hüzünlü günlerinde okunarak büyük bir huşu ve ihtiramla dinlenen Mevlid, Türk edebiyatında başka hiçbir esere nasip olmayan bir mazhariyet ile Türk edebiyatının en fazla istinsah edilen eseri olmak gibi bir imtiyaza sahiptir. Mevlid, Türkiye'de ve dünyanın diğer yazma eser kütüphanelerinin raflarında olmazsa olmaz eserlerin başında gelmektedir (Timurtaş, 1989:XVII; Pekolcay, 2004:485-486; Boz, 2022:3-4; Köksal-Kütük, 2022:395-396).

1.3.8. Mevlid Nüshaları

Vesîletü'n-Necât'ın yaklaşık 800 beyitlik Süleyman Çelebî'nin elinden çıkmış olan asıl nüshası henüz tespit edilememiştir. Her asırda itibarını koruması ve çok okunmasının yanında "mevlidhân"ların istifadesine sunma ihtiyacı, Mevlid'in sayısız yazma nüshaya sahip olmasını sağlamıştır. Bu nüshaların büyük bir kısmı bizzat mevlidhânlar tarafından mevlid törenlerinde okunmak için seçme bölümler hâlinde tertiplenen 150-200 beyitlik kısaltılmış nüshalardır. Araştırmalara göre, eserin ekleme ve çıkarmalar yapılarak düzenlenmiş 80-90 beyitlik kısa nüshaları olduğu gibi 1000-2000 beyite yakın mübalağalı beyit sayısına sahip uzun nüshaları da bulunmaktadır. Boz'a (2022:5) göre Pekolcay'ın karşılaştırdığı 11 nüsha içinde en eski tarihlisi Ayasofya Ktp. No.3485'te kayıtlı, H. 916'da istinsah edilmiş olanıdır. Köksal ve Kütük, Michigan Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlı Mevlid nüshasının; yazmanın yazı, kâğıt, tezyinat gibi şekil özellikleri yanında imlâ ve dil özellikleri sebebiyle en eski nüsha olduğunu iddia ederek bu nüshanın XV. yüzyılın başında veya Süleyman

Çelebî hayattayken istinsah edildiğini belirtmektedir. Bugünkü Mevlid, ilim çevresince "asıl metin" olarak kabul edilen eski şeklinin kısaltılması ve başka yazarlara ait mevlidlerden bazı beyitlerin alınmasıyla oluşturulmuş karma bir metin durumundadır (Timurtaş, 1989:XVIII; Pekolcay, 2004:485-486; Altınel, 2008:6; Boz, 2022:4-5; Köksal-Kütük, 2022:393-408).

Boz'a (2022:7) göre, çalışmamıza esas olan İstanbul Millet Kütüphanesi Nüshası, kütüphanede No. 1357'de kayıtlı olup yazmaya dair Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndaki genel bilgiler şöyledir:

Demirbaş No. **:** 34 Ae Manzum 1357

Eser Adı **:** Mevlîd-i Şerif: Vesîletü'n-Necât

Yazar adı **:** Süleyman Çelebî b. Ahmet Paşa, ö. 812 H.

Müstensih **:** -

Konu **:** Türk Dili ve Edebiyatı

Dili **:** Türkçe

Telif Tarihi **:** 0

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi) : 812

Bulunduğu Yer **:** İstanbul Millet Kütüphanesi

Koleksiyon **:** Ali Emiri Koleksiyonu

DVD Numarası **:** -

Yukarıdaki istinsah tarih bilgisi yanlıştır. Verilen tarih eserin telif tarihidir. Yazma üzerinde (Pekolcay'ın da tespit ettiği üzere) bulunan tarih H. 1000 (1591/1592)'dir.

Boz'a (2022:8) göre, yazmanın fiziki özellikleri şöyledir:

Yaprak Sayısı : 30

Satır Sayısı **:** 13

Yazı **:** Harekeli nesih

Mürekkep **:** Söz başları kırmızı, diğer yazılar siyah

Kâğıt **:** Koyu sarı ve yer yer rutubet lekeleri var

Sütun **:** Çift

Baş **:** hāẕā kitābu mevlūdi süleymānī

Son **:** her ki diler raḥmeti çoḳ ḳāriye

fātiḥa oḳıya bunı yazana

1.3.9. Mevlid Yayınları

Mevlid'in asıl metni ilmî esaslara uygun olarak Ateş (1954), Timurtaş (1970), Pekolcay (1980) ve Akkuş-Derman (2017) hazırlanmış ve kitap halinde yayımlanmıştır. Ayrıca Hüseyin Vassaf'ın Mevlid Şerhi Gülzâr-ı Aşk (Tatcı-Yıldız-Üstüner, 2019) adlı çalışması da çok önemli bir çalışmadır. Yakın tarihte yayımlanan M. Fatih Köksal'ın Süleyman Çelebî ve Vesîletü'n-Necât (2022) adlı çalışması ile Erdoğan BOZ'un Süleyman Çelebî Vesîletü'n-Necât (2022) adlı çalışması Süleyman Çelebî ve Vesîletü'n-Necât hakkındaki bilgilerin aydınlatılmasına ışık tutan çalışmalardır (Timurtaş, 1989:XVIII; Pekolcay, 2004:485-486; Altıner, 2008:6; Köksal, 2022; Boz, 2022:4).

1.4. Eski Anadolu Türkçesi

Geçmişte ve günümüzde Türk boylarının en kalabalığı olan ve kendilerine Türkmen de denilen Oğuzlar, bugünkü Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz, Türkmenistan, İran, Irak ve Suriye Türklerinin atalarıdır. Bilge Kağan'ın Köktürk yazıtlarında "Oğuz" ve "Türk" adını birlikte anmasından dolayı yazıtlarda Oğuzlara özellikli bir yer verildiği anlaşılmaktadır. Çoğunluğu göçebe olan Oğuzlar, Uygur Devletinde de önemli bir askeri ve siyasi unsur olarak yaşamıştır. Çeşitli siyasi birlikler kurarak Orta Asya'daki varlığını sürdüren Oğuzlar, Moğol istilalarıyla birlikte sürekli batıya göç ederek sırasıyla Büyük Selçuklu Devletini, Anadolu Selçuklu Devletini ve Osmanlı Devletini kurmuştur (Gülsevin-Boz, 2022:1-2).

Orta Asya'da yaşadıkları dönemde yüzlerce yıl edebî dil olarak ortak yazı dilini kullanan Oğuzlar, X. yüzyıldan itibaren batıya yaptıkları göçlerle birlikte XII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da kendi lehçeleriyle EAT denilen edebî bir yazı dili kurup geliştirmeye başlamıştır. Geçmiş kaynaklarda *Altosmanische* teriminin tercümesi olarak "Eski Osmanlıca" ve Türkiye Türkçesinin tarihî şeklini temsil ettiği için "Eski Türkiye Türkçesi" olarak da tabir edilen bu edebî yazı dili için kullanılabilecek en bilimsel ad "Eski Anadolu Oğuzcası" (ya da "Eski Oğuzca")dır. Bu dil, Oğuz

lehçesinin ilk yazı dilidir (Akar, 2018:17; Öztekten, 2018:261; Gülsevin, 1997:9; Gülsevin-Boz, 2022:1-3).

Oğuzcanın geçmiş dönemlerine ait unsurlarına, VIII. yüzyılda Köktürkçe yazılan ve Türk dilinin ilk yazılı ürünleri kabul edilmesi sebebiyle Türk tarihi ile Türk dili ve edebiyatının en önemli kaynaklarından olan Köktürk yazıtlarında, Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı Divanu Lugati't-Türk adlı eserinde, Çağatayca ve Harezm Türkçesi ile yazılan eserlerde ulaşılmaktadır (Gülsevin, 1997: 9; Gülsevin-Boz, 2022:1-3).

Akar'a (2018: 17) göre; EAT, Orta Asya'da gelişen Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezm lehçelerindeki formlarla beslenerek Anadolu'da yerli Oğuz ağızlarıyla kurulmuş genel Türkçenin önemli bir lehçesi ve sağlam bir koludur. Ancak EAT ile bu lehçeler arasında özellikle ses bilgisi, bazı eklerin kullanım sıklığı ve yaygınlığı, kelime dağarcığı bakımından çeşitli farklılıklar bulunduğu için EAT'yi bu lehçelerle doğrudan irtibatlandırmak mümkün görülmemektedir.

Gülsevin ve Boz'a (2022:4) göre Anadolu'daki Oğuzcayı üç tarihi döneme ayırabiliriz:

i. Eski Anadolu Türkçesi (ve ağızları)
ii. Osmanlı Türkçesi (ve ağızları)
iii. Türkiye Türkçesi (ve ağızları)

XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında gelişen EAT, Batı Türkçesinin kuruluş devresi sayılmaktadır. Yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesinin en yalın devri olan EAT'yi, bilim adamları üç döneme ayırmaktadır (Korkmaz, 2010:7; Akar, 2018:18; Gülsevin-Boz, 2022:5):

1.4.1. Selçuklu Dönemi

Oğuzların XI. yüzyılda İran'da Selçuklu devletini kurmalarından sonra gelişen bu dönemde fazla eserden söz etmek mümkün değildir. Selçuklular döneminde Arapça ve Farsçanın geçerli yazı dili olduğu kaynaklardan anlaşılmasına rağmen, XII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da yazıldığı hükmedilen Behçetü'l-Hadayik fi mev'izetü'l-Halayık adlı vaaz kitabı ile Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u, Kuduri Tercümesi, Kitab-ı Güzide ve 1343 tarihli Feraiz Kitabı Türkçe yazılan eserlerdendir. Gülsevin ve Boz'a (2022: 5) göre dilinde hem Orta Asya Türk edebî yazı dilinin hem de Oğuzcanın özelliklerini bir arada barındıran bu eserler, Türk dili tarihinde 'karışık dilli eserler' ya da 'olga-

bolga' denilen bir tartışmayı meydana getirmiştir. Araştırmacılara göre Bu dönemin diğer şairleri Sultan Veled, Yunus Emre, Hoca Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza ve Hoca Dehhani'nin eserlerinde Oğuzcanın hâkim bir yazı dili olarak kullanıldığının görülmesi, olga-bolga sorununun geçiş dönemindeki karışık dillilikten değil de eser sahiplerinin dillerindeki karışıklıktan kaynaklandığını göstermektedir (Korkmaz, 2010:27-28; Akar, 2018:19; Özkan, 2014:56-65; Gülsevin-Boz, 2022:5-10).

1.4.2. Beylikler Dönemi

XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Selçukluların yıkılmasından Osmanlıların imparatorluk olmasına kadar geçen süreçteki Türkçe dönemi Beylikler Dönemi Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde özellikle Germiyanlı ve Osmanlı beylerin Türkçe yazan şair ve yazarları teşvikleriyle saray çevrelerinde ve tekkelerde Türkçe eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Oğuzca, ses ve şekil özellikleri bakımından karakteristik özellikler taşıyan bir yazı dili haline gelmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeyi resmi dil olarak ilan etmesinin oluşturduğu milli bilinçle Yunusemre, Âşık Paşa, Gülşehri, Hoca Mesud, Kadı Burhaneddin, Şeyhoğlu ve Devletoğlu Yûsuf pek çok eser yazmıştır (Korkmaz, 2010:28-29; Akar, 2018:20?; Gülsevin-Boz, 2022:10-14).

Oğuzların Gürcü, Abaza ve Trabzon Rumları ile olan dış savaşları ve Türk boylarının kendi aralarındaki iç savaşlarını anlatan ve on iki hikâyeden oluşan Türk Edebiyatının şaheserlerinden Dede Korkut Hikâyeleri de bu döneme aittir. Hikâyelere adını veren Dede Korkut, öğütler veren ve halkın bütün sorunlarını çözen Oğuzların bilge kişisidir. Hikâyeleri kimin yazdığı ve ne zaman yazıya geçirildiği kesin bilinmemektedir (Gülsevin-Boz, 2022:14-15).

1.4.3. Osmanlıya Geçiş Dönemi

1453'te İstanbul'un fethinden XVI. yüzyılda Osmanlı devlet kurumlarının dilinin standart bir yapıya kavuşmasına kadar süren EAT dönemidir. Beylikler döneminde mayalanan Türkçe, bu dönemde devletin diplomasi, eğitim, kültür ve sanat alanlarında da kullanılarak standart yapıda bir imparatorluk dili olmaya başlamıştır. Kemaloğlu İsmail, Ahmedi, Ahmed-i Dâî, Hatipoğlu, Cem Sultan, Süleyman Çelebî, Şeyhî ve Hakîkî bu dönemde eser veren sanatçılardır (Korkmaz, 2010:29-30; Akar, 2018:20; Gülsevin-Boz, 2022:15-20).

Anadolu, Azerbaycan, Suriye ve Irak'ı kapsayan geniş bir alanda hüküm süren EAT'nin dil özellikleri; Hazar ötesinde konuşulan Oğuz-Türkmen ağız özellikleri ile Anadolu'da oluşturulan yeni yapıların bir sentezidir. Üç yüzyıl süren bir devrede olgunlaşan EAT'de, Eski Türkçe geleneğinden gelen Eski Uygur İmlâsı ile İslâm medeniyetinin etkisiyle dilimize giren Arap ve Fars İmlâsının özellikleri görülmektedir. Anadolu'daki bazı ağız özelliklerinin de eserlere girmiş olması standart bir EAT gramerinden bahsedilmesini güçleştirmektedir. Devre ve esere göre farklılık gösteren imlânın sağlam olduğundan söz etmek mümkün değildir. EAT, bu dönem metinlerindeki Türkçe kelime ve eklerde, yazardan yazara, bölgeden bölgeye tespit edilen ses ve yapı değişiklikleri sebebiyle varyantlı bir dil özelliği taşımaktadır. Günümüzdeki konuşma dillerinde ve ağızlarında EAT'den izler bulmak mümkündür (Akar, 2018:23; Öztekten, 2018:264; Gülsevin, 1997:10; Gülsevin-Boz, 2022:23).

Anadolu'daki Türk yazı dili, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başına kadar olan süreçte, devrin kültür yapısını oluşturan etkenlerden dolayı yoğun ölçüde Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalarak bu dillerden hayli kelime ve dilbilgisel öğeler almıştır. Osmanlıca diye adlandırılan bu dönemin dili, EAT'den kesin sınırlarla ayrılarak Türkçenin aleyhine yol alan karma bir yazı dili haline gelmiştir. Yazı dili ile konuşma dili kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır (Korkmaz, 2010:31-32).

Osmanlı Türkçesi, 1860-1911 yılları arasındaki bir sadeleşme döneminden geçerek Oğuzcanın tarihî gelişme süreçleri içinde en son halkasını oluşturan Türkiye Türkçesi dönemine ulaşılmıştır. Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Türkçeye verilen addır. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinin kullanım alanı başta Balkanlar, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kuzey Irak ve kısmen İran içlerine kadar genişlemektedir. Osmanlı konuşma dilinden yeni bir yazı dili yaratma atılımı ile başlayan Türkiye Türkçesi, niteliği bakımından dilde milliyetçilik akımının ürünüdür. Türk Dilinin kendi kişiliğini bulması ve tarihî zenginliğini ortaya koymasına yönelik 1911'de Yeni Lisan hareketiyle başlayan Türk dili çalışmaları, 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra 1928 yılında Latin alfabesinin kabulü, 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (günümüzde Türk Dil Kurumu) kurulması ve ulusumuzun kurtarıcısı büyük önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Dil Devrimi'ni başlatması ile bir araştırma ve gelişme programına bağlanmıştır. Böylece, Türkiye Türkçesi bugün Oğuzcaya dayalı yüksek düzeyde bir edebiyat, sanat, bilim, felsefe ve kültür dili olma düzeyine ulaşmıştır (Korkmaz, 2010:31-32).

2. BÖLÜM

İNCELEME: VESİLETÜ'N-NECAT'TA AD İŞLETİMİ

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında "çekim ekleri" (isim çekim ekleri, fiil çekim ekleri) olarak adlandırılan işletimlikler, adlara ve eylemlere gelerek sözcükler arasında bir takım sözdizimsel ve anlamsal ilişkiler kuran biçimbirimlerin genel adıdır. Adlara gelenlere ad işletimlikleri, eylemlere gelenlere ise eylem işletimlikleri denir (Alan, 2022:13).

2.1. Ad İşletimi (Biçimbirimler-İşlevler)

Ad işletimi, ad kök ve gövdelerine gelen biçimbirimlerle gerçekleşir. Ad işletimi biçimbirimleri "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler" ve "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" olmak üzere genel olarak üç başlıkta değerlendirilebilir (Alan, 2022:13).

2.1.1. Sözcük Türünü Değiştirmeyen Biçimbirimler

Sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimleri, adlara eklenerek diğer birimlerle bağlantı kuran (sözdizimsel) ve kurmayan (dizim dışı) biçimbirimler olarak değerlendirilebilir (Alan, 2022:13).

2.1.1.1. Ad-Eylem Bağlantısı Kuran Biçimbirimler

Adlar ile eylemler arasındaki sözdizimsel ve anlamsal ilişkiyi kuran "durum biçimbirimler"dir (Boz, 2015:9; Alan, 2022:13).

2.1.1.1.1. Durum İşlevleri

Durum, adların ve ad soylu sözcüklerin tümce düzeyinde eylemle ad arasında, öbek düzeyinde ise adla ilgeç ve adla ad arasında ilişkiler kurmasını sağlayan dilbilgisel bir ulamdır (Alan, 2022:13-14). EAT'de durumlar, yalın (özne) +{Ø}, yönelme +{(y)A}, bulunma +{dA}, ayrılma +{dAn}, yükleme (nesne) {(y)I}, birliktelik {(y)1A}'dir (Gülsevin, 1997: 16; Gülsevin-Boz, 2022:50-51).

2.1.1.1.1.1. Yalın (Özne)

Yalın durum, adların hiçbir biçimbirim almayan hâlidir. Sıfır biçimbirimle +{Ø} işaretlenir. Tümcede genellikle eylemin bildirdiği işin, oluşun veya durumun yapanı ya da olanı özne durumunda olduğu için "özne durumu" ve bazı kaynaklarda

"nominatif" olarak da adlandırılır (Gülsevin, 1997:17-24; Gülsevin-Boz, 2022:51; Boz, 2015: 9-10; Alan, 2022:13-14).

Bir sıfatın, bir belirtecin veya belirtisiz nesnenin biçimbirim almaması onun yalın durumda olduğunu göstermez (Üstünova, 2012:169-172; Alan, 2022:14).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen yalın durum örneklerinden birkaçı şöyle sıralanabilir:

allah adın her kim ol evvel aña
her işi āsān ide allah aña (2)

"Her kim en başta Allah'ın adını anarsa (besmele çekerse); Allah onun her işini kolaylaştırır."

āmine çün gördi bu heybetleri
gitdi gendüden dükendi ḳuvveti (228)

"Âmine bu azametleri (sıra dışı şeyleri) görünce; kendinden geçti ve kuvveti gitti."

ṭaşuma baḳup beni ṣanmañ kişi
ben bilürem işledügüm her işi (466)

"Dışıma (kalıbıma) bakarak beni insan sanmayın; ben yaptığım her işi bilirim."

bū-bekir didi imām ol yā ʿömer
kim özümden olmışam ben bī-ḫaber (534)

"Ebubekir, 'İmam ol ey Ömer, ben kendimden habersiz olmuşum' dedi."

ol ṣaḥābī cemʿ olup geldi yine
muṣṭafāyı ḳodı bunlar ḳabrine (639)

"O sahabe toplanıp tekrar geldiler; Hz. Muhammed'i bunlar kabrine koydular."

çün sefer ḳıldı cihāndan muṣṭafā
dünyeden hīç kimse ummasun vefā (659)

"Hz. Muhammed (de) dünyadan ayrıldığına göre; hiç kimse dünyadan vefa beklemesin."

2.1.1.1.1.2. Yönelme

Yaklaşma, kime hali, datif, vb. olarak da adlandırılan yönelme durumu, +{(y)A}biçimbirimiyle işaretlenir (Gülsevin, 1997:38-47; Gülsevin-Boz, 2022:55-56; Boz, 2015: 10-13; Alan, 2022:14-19).

Temel sözdizimsel işlevi adları eylemlere bağlamaktır. Ayrıca adları ilgeçlere ve bazı adlara da bağlar. Yönelme biçimbirimi yüklenen adlar, tümce düzeyinde genellikle tümleç görevindedir. Ettirgen çatılı eylem tümcelerinde ikincil özne ve ad tümcelerinde yüklem durumunda bulunabilir (Boz, 2015: 10; Alan, 2022:14).

+{(y)A}durum biçimbiriminin temel anlamsal işlevi yönelme olmakla birlikte hedef, miktar / fiyat, zaman, faydalanan, uyarıcı, sebep, amaç, yer vb. anlamsal işlevleri de vardır (Alan, 2022:14).

i. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir kişiye, bir yere veya bir nesneye yönelmeyi ifade eder. "-a doğru" yapısının kısaltılmış hali gibidir (Alan, 2022: 15).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen yönelme durumu örnekleri şöyle sıralanabilir:

bir gice işneyn gicesinde resūl
ümmühānī̇ evine ḳıldı nüzūl (345)

"Hz. Muhammed bir pazartesi gecesinde Ümmühani'nin evine gitti."

vardı meymūne evine nāgehān
andayiken ḫastalıḳ dutdı hemān (515)

"Ansızın Meymune'nin evine gitti; oradayken bir anda hastalık geldi."

gelüñüz kim mescidüme varalum
birbirümüzi ṭoyınca görelüm (542)

"Gelin, mescidime gidelim; birbirimizi doyuncaya dek görelim."

ii. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, hedefi ifade eder (Alan, 2022: 15):

pes bu varlıḳdan ʿaceb maḳṣūdı ne
ʿışḳıla diñle iriş maḳṣūdına (63)

"Öyleyse bu varlıktan acaba amacı nedir; aşk ile dinle ve amacına ulaş."

diledi ala eline anası

göre kim noldı o ṣāḥib-devleti (237)

"Annesi, o saadet sahibinin ne olduğunu görmek için kucağına almak istedi."

ḳimi ḳıyām içre kimi ḳılmış rükūʿ

kimi ḫaḳḳa secde ḳılmış bā-ḫuşūʿ (365)

"Kimi namazda ayakta, kimi eğilmiş; kimi Allah'a huşuyla secde etmiş."

vardı ol ḫoẕ ḥażrete ḳavuşdı ḫoş

illā ḥasretden biz ansız ḳalduḳ uş (661)

"O kendi, Allah'a vardı, hoş kavuştu; ancak biz şimdi onsuz özlemle kaldık."

iii. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, zamanı ifade eder (Alan, 2022: 16):

çünki ol şāh irdi on dört yaşına

ḳamu ḫalḳ and içer oldı başına (266)

"O padişah (Hz. Muhammed) on dört yaşına ulaşınca; bütün insanlar onun başına yemin eder oldu."

altmış üç yaşa çü irdi ol emīn

dosta ulaşmaḳlığı oldı yaḳın (510)

"O emin (Hz. Muhammed) altmış üç yaşına erince; Allah'a kavuşması yaklaştı."

anda kim bū-bekr imāmet eyledi

on yedi vaḳte niyābet eyledi (550)

"Ebubekir orada imamlık yaptı; on yedi vakitte vekillik yaptı."

iv. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, faydalanan ya da zarar göreni ifade eder (Alan, 2022: 16):

illā müstaġnīdürür bunlardan ol

añа hīç aṣṣı ziyān yoḳ az u bol (55)

"O, özellikle bunlardan uzaktır; az veya çok ona hiç fayda ve zarar vermez."

muṣṭafāyı gendüye ḳıldı ḥabīb

cümle derdlere hem ol oldı ṭabīb (71)

"Allah, Hz. Muhammed'i kendine sevgili kıldı; o (Hz. Muhammed) da bütün dertlere deva oldu."

şerʿini dut ümmeti ol ümmeti

tā naṣīb ola sañā ḥaḳ raḥmeti (101)

"Onun şeriatini tut, ümmeti ol; bundan dolayı Allah'ın merhameti sana nasip olsun."

enbiyā ervāḥı ḥāżır geldiler

muṣṭafāya cümle ikrām ḳıldılar (352)

"Yolda çok farklı garip (şeyler) gördü; Kudüs'e ulaştı ve ayak bastı."

v. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir duygunun ortaya çıkmasına yol açan uyarıcıyı ifade eder (Alan, 2022: 16):

bir nefes nefs arzūsına uymadı

ġaflet uyḫusına ṭalup uy'madı (416)

"Bir nefes (bile) nefsinin arzusuna uymadı; gaflet uykusuna dalıp uyumadı."

cānını ḥırṣ odına yaḳmadı ol

ḥaḳ ḥarām ḳılduġına baḳmadı ol (422)

"O, ruhunu hırs ateşinde yakmadı; Allah'ın haram kıldığına bakmadı."

kimisi ʿaḳlı gidüp düşmişidi

cümlesi bu oda dutuşmışıdı (625)

"Kimisinin aklı gidip (yere) düşmüştü; hepsi bu ateşle tutuşmuştu."

vi. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir durumun, hareketin veya olayın sebebini ifade eder (Alan, 2022: 16):

cānını ḥırṣ odına yaḳmadı ol

ḥaḳ ḥarām kılduġına baḳmadı ol (422)

"O, ruhunu hırs ateşinde yakmadı; Allah'ın haram kıldığına bakmadı."

vii. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir durumun, hareketin veya olayın yapılış amacını ifade eder. "-mek için" yapısıyla aynı anlamsal işleve sahiptir (Alan, 2022: 16-17):

hem sekiz uçmaḳ içinde ḥūr-[ı] ʿīn

görmege geldi o şāhuñ manẓarın (248)

"Ayrıca sekiz cennet içindeki siyah gözlü huriler; o şahın (Hz. Muhammed) yüzünü görmeye geldiler."

ḳaṣd ḳıldı muṣṭafā durmaḳlıġa

mescide varup namāz ḳılmaḳlıġa (522)

"Hz. Muhammed (ayağa) kalkmaya ve mescide gidip namaz kılmaya niyet etti."

didi gelmişem ziyāret itmege

daḫı ḳabż-ı rūḥ idüben gitmeğe (582)

" 'Ziyaret etmeye ve ayrıca ruhunu almaya gelmişim' dedi."

viii. +{(y)A}durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir yeri işaret eder (Alan, 2022: 17):

vardı mehlāyıla ol nūr-ı resūl

ṣoñra yārid alnına ḳıldı nüzūl (131)

"O Hz. Muhammed'in nuru Mehlayıl'a ulaştı; sonra Yarid'in alnında göründü."

çünki uḫnūḫa irişdi nūr yine

geçdi andan müteveşlaḥ alnına (132)

"Nur, Uhnuh'a ulaştıktan sonra yine; ondan Müteveşlah'ın alnına geçti."

girü gönül mıṣrına ḳıldum sefer

bağladum anda niçe teng-i şeker (164)

"Gönül ülkesine tekrar sefer ettim; orada nice şeker yükü bağladım."

niçe vaṣf ide kimesne ol güni

göklere çıḳmışdı feryādlar üni (626)

"O günü, bir kişi nasıl tarif edebilir; feryatların sesi göklere çıkmıştı."

ne ḥacālet içre ḥayrān ḳalmışuz

kim günāh baḥrine böyle ṭalmışuz (695)

"Bu utançlıklar içinde şaşkın kalmışız; günah denizine böyle dalmışız."

ix. +{(y)A}durum biçimbirimini yüklenmiş ad, eylemle beraber anlamca kaynaşıp deyimleşmiş bir birleşik eylem oluşturabilir (Alan, 2022: 18):

anuñıla irdi iren hem ḥaḳa

anuñıla geldi ʿālem revnaka (93)

"Allah'a eren onunla erdi; âlem onunla güzelleşti."

söze geldi vaḥş u ṭayr u ṭaş aġaç

sözleri cümle muḥammed midḥati (215)

"Vahşi hayvanlar, kuşlar, ağaçlar ve taşlar dile geldiler; hepsinin sözleri Hz. Muhammed'in övgüsü oldu."

nāzenīn ʿömri ḳamu virdüm yile

nefsüm ārzūlarına yile yile (452)

"Nefsimin arzuları peşinde koşarak; nazlı ömrümü bütünüyle yele verdim (mahvettim)."

çün şikāyet ḳıldı ıssından deve

muṣṭafādan oldı derdine devā (324)

"Deve sahibinden şikâyet edince; Hz. Muhammed derdine deva oldu."

imdi inṣāfa gelelüm cümlemüz

ümmet işinden nemüz vardur nemüz (430)

"Şimdi hep birlikte insafa gelelim; ümmet işinden (sayılan) neyimiz vardır!"

2.1.1.1.1.3. Bulunma

Kalma, kimde hali, lokatif, vb. olarak da adlandırılan bulunma durumu, +{dA} biçimbirimiyle işaretlenir. Temel sözdizimsel işlevi adları eylemlere bağlamaktır. Ayrıca adları adlara da bağlar. Bulunma biçimbirimi yüklenen adlar tümce düzeyinde genellikle tümleç görevindedir. Ad tümcelerinde yüklem durumunda bulunabilir (Korkmaz, 2003: 299; Gülsevin, 1997:48-54; Gülsevin-Boz, 2022: 56-57; Boz, 2015: 13-15; Alan, 2022:19-21).

+{dA} durum biçimbiriminin temel anlamsal işlevi bulunma olmakla birlikte yer, konu / içerik, zaman vb. anlamsal işlevleri de vardır (Alan, 2022:19).

i. +{dA} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir yerde bulunmayı ifade eder (Alan, 2022:19).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen bulunma durumu örnekleri şöyle sıralanabilir:

maġrib ü maşrıḳda ikisi anuñ

biri ṭamında dikildi kaʿbenüñ (193)

"Onların ikisi batıda ve doğuda; birisi Kâbe'nin tavanına dikildi."

nāgehān baḳdı vu gördi āmine

ev bucaġında o nīgū sūreti (232)

"Âmine ansızın baktı ve evin bir köşesinde o güzel yüzlüyü gördü."

çünkim belürdi dünyede āṣār-ı muṣṭafā

ṭutdı cihānı serteser envār-ı muṣṭafā (273)

"Hz. Muhammed'in eserleri dünyada belirdiğinde onun nuru âlemi baştan başa kapladı."

iki rekʿat ḳıldı aḳṣāda namāz

eyle emr itmişdi hem ol bī-niyāz (355)

"Hiçbir şeye ihtiyaç duymayan (Allah) öyle emrettiği için; o Mescid-i Aksa'da iki rekât namaz kıldı."

içlerinden ḳopdı feryādıla āh

gökde ol āhdan dutuldı şems [ü] māh (526)

"İçlerinden feryat ile ah koptu; o ahtan gökte güneş ve ay tutuldu."

hem sekiz yüz on ikide tārīḫi

burṣada oldı tamām bu iy aḫī (723)

"Ey kardeş, hem tarihi sekiz yüz on ikidedir, bu Bursa'da tamamlandı."

ii. +{dA} durum biçimbiriminin eklendiği ad, eylemin belirttiği bir konu veya içeriği ifade eder (Alan, 2022:19-20):

ṣūretā gerçi muḥammed ṣoñ idi

illā maʿnīde ḳamudan öñidi (111)

"Gerçi Hz. Muhammed görünüşte sondaydı; ancak maneviyatta hepsinden öndeydi."

maʿnīde çünkim muḳaddemdür resūl

hem ḥaḳīḳatde odur aṣl-ı uṣūl (112)

"Hz. Muhammed maneviyatta önde olduğu için; hakikatte de asıl kaynak (yol) odur."

hem daḫı ḳurʾānda ögdi ol kerīm

didi kim sensin ʿalā ḫulḳın ʿaẓīm (404)

"Yüce Allah onu Kur'an'da dahi övdü; 'Sen gerçekten üstün ahlaklısın' dedi."

ʿömrüni ḥaḳ buyruġında ḳıldı ṣarf

emr-i ḥaḳdan ḳalmadı kim bir ḥarf (492)

"Ömrünü Allah'ın emrinde harcadı; Allah'ın emrinden (söylenmedik) bir harf kalmadı."

bir yaramaz fiʿli taġyīr itmedük

āḫiret bābında tedbīr itmedük (680)

"Bir yaramaz eylemi değiştirmedik; ahiret konusunda tedbir almadık."

iii. +{dA} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir zamanda, anda bulunmayı ifade eder (Alan, 2022: 20):

her nefesde allah adın di müdām

allah adıyla olur her iş tamām (4)

"Her nefeste devamlı Allah'ın adını an; her iş Allah'ın adıyla (besmele çekmekle) tamam olur."

āmine ḫātun gözile gördügin

ol gicede niçe luṭfa irdügin (151)

"Âmine Hatun'un gözüyle gördüğünü; o gece nice ikramlara kavuştuğunu."

ṭoġdı ol sāʿatde ol şāh-ı rusūl

kim anuñla buldı ʿālem ʿizzeti (212)

"O peygamberlerin şahı (Hz. Muhammed) o saatte doğdu; âlem onunla itibar buldu."

budur ol sulṭān ki ʿālemde müdām

günde beş kez urulısar nevbeti (217)

"Bu (Hz. Muhammed), öyle sultandır ki âlemde sürekli; günde beş kez (namazla) adı duyurulacaktır."

ilten ol demde getürdi hem girü

bilmedi hīç kimse neydi ḥikmeti (242)

"Götürenler o anda geri getirdiler; hiç kimse bunun hikmeti (aslı) neydi, bilmedi."

iv. +{dA} durum biçimbirimini yüklenmiş ad, eylemle beraber anlamca kaynaşıp deyimleşmiş bir birleşik eylem oluşturabilir (Alan, 2022: 20-21):

āmine eydür çü vaḳt irdi tamām

kim vücūda gele ol ḥaḳ vehbeti (207)

" Âmine vakit erişip tamam olunca; o Allah'ın bağışı (Hz. Muhammed) vücuda gelince (doğunca) söyler."

kimse ḥakḳında dime hīç ʿayb söz

çün degülsin sen daḫı hīç ʿaybsuz (446)

"Kimse hakkında hiç kusur araştıran söz söyleme; çünkü sen de hiç kusursuz değilsin."

olıdı cān içre bizüm cānumuz

olıdı her derde hem dermānumuz (662)

"O, can içinde bizim canımızdı; ayrıca her derde dermanımızdı."

2.1.1.1.1.4. Ayrılma

Çıkma, uzaklaşma, kimden, ablatif, vb. olarak da adlandırılan ayrılma durumu, +{dAn}, biçimbirimiyle işaretlenir (Gülsevin, 1997:55-67; Gülsevin-Boz, 2022:57-59; Boz, 2015:15-18; Alan, 2022:21-27).

Temel sözdizimsel işlevi adları eylemlere bağlamaktır. Ayrıca adları ilgeçlere ve bazı adlara da bağlar. Ayrılma biçimbirimi yüklenen adlar tümce düzeyinde genellikle tümleç görevindedir. Ad tümcelerinde yüklem durumunda bulunabilir (Boz, 2015:15-18; Alan, 2022:21-27).

+{dAn} durum biçimbiriminin temel anlamsal işlevi ayrılma olmakla birlikte yer, kaynak, sebep, uyarıcı, güzergâh, konu / içerik, miktar / fiyat, materyal, araç, faydalanan, zaman vb. anlamsal işlevleri de vardır (Alan, 2022:21-27).

i. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir yerden ayrılmayı ifade eder (Alan, 2022: 22):

Vesîletü'n-Necât'ta geçen ayrılma durumu örnekleri şöyle sıralanabilir:

ol kişi dünyādan īmānla göçe

kim baña bundan duʿā ḳılup geçe (38)

"Kim bana bundan (dolayı) dua edip geçerse; o kişi dünyadan imanla göçsün."

didi bir nūr çıḳdı evden nāgehān

göklere ol nūrıla ṭoldı cihān (190)

"Dedi, evden ansızın bir nur çıktı; dünya göklere kadar nur ile doldu."

beşigin ügridi gökden indi ay

gözlerile gördi her yoḫsul u bay (319)

"Ay gökten indi ve beşiğini yavaşça salladı; her fakir ve zengin (bunu) gözleriyle gördü."

anda iken nāgehān ol yüzi aḳ

cebraʾīl cennetden irürdi buraḳ (346)

"O, yüzü nurlu oradayken Cebrail ansızın cennetten bir burak getirdi."

daḫı bundan ṣoñra ol ḫayrü'l-beşer

mekkeden ḥaḳ emrile ḳıldı sefer (392)

"Bundan sonra o insanların en hayırlısı (Hz. Muhammed); Allah'ın emri ile Mekke'den ayrıldı."

hem ʿalī eydürdi kim yā muṣṭafā

gitdi ʿālemden cemālüñsüz ṣafā (616)

"Ali de 'Ya Hz. Muhammed cemalin olmayınca âlemden mutluluk gitti' söylerdi."

ii. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir işin, oluşun veya durumun gerçekleştiği yeri ifade eder (Alan, 2022:22):

niçe kim öñinde görürdi ʿayān

eyle ardından görürdi ol hemān (299)

"O, önünden nasıl açıkça görürse; ardından (da) muhakkak öyle görürdü."

barmaġından çeşmeler aḳıtdı hem

içdi andan cümle-yi ḫayl u ḫaşem (320)

"Parmağından da çeşmeler akıttı; ondan bütün atlılar ve mahiyeti içtiler."

ḫalḳ-ı ʿālemden ol iken müctebā

meskenetden ol geyüridi ʿabā (418)

"O insanlar arasından seçilmişken; fakirlikten (dolayı) aba giyerdi."

iii. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir işin, oluşun veya durumun kaynağını ifade eder (Alan, 2022:22):

ümmetinüñ devleti vü varlıġı

çünki allahdan getürdi yarlıġı (484)

"O, Allah'tan getirdiği ferman sayesinde; ümmetinin saadeti ve her şeyidir."

āh u feryādı göge aġdurdılar

gözlerinden yire yaş yaġdurdılar (608)

"Ah ve feryadı göğe çıkardılar; gözlerinden yaşları yere yağdırdılar."

muṣṭafādan ʿibret aluñ siz daḫı

biriñüz ḳalmayısar tañrı ḥaḳı (669)

"Siz de Hz. Muhammed'den ibret alın; Allah'ın emriyle hiçbiriniz (burada) kalmayacaksınız."

iv. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir işin, oluşun veya durumun sebebini ifade eder. Eylem ile ad arasında sebep sonuç ilişkisi kurar (Alan, 2022:23):

gölge zulmetden düşer ḫoẕ her yire

nūrdan gölgeyi göz ḳanda göre (292)

"Gölge her yere bizzat karanlıktan düşer; göz, nurdan gölgeyi nerede görebilir!"

ger bu söz ire biḥāruñ semʿine

bu sözüñ od u tütüninden yana (503)

"Eğer bu söz denizlerin kulağına ulaşırsa; bu sözün ateş ve dumanından yanar."

ol marażdan muṣṭafā oldı żaʿīf

ġāyet ıssı oldı ol cism-i laṭīf (517)

"Hz. Muhammed o hastalıktan (dolayı) zayıf düştü; o nazik vücudu çok ateşlendi."

girü odlar saçdı āhından bular

eyle āh kim āhene irse deler (646)

"Bunlar tekrar ahlarından ateşler saçtılar; öyle ki o ah, demire değse delerdi."

v. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, duyguların ortaya çıkmasına yol açan bir uyarıcıyı ifade eder[1] (Alan, 2022:23):

çün şikāyet ḳıldı ıssından deve

muṣṭafādan oldı derdine devā (324)

"Deve sahibinden şikâyet edince; Hz. Muhammed derdine deva oldu."

ger ʿināyet irmeye senden bize

yir ü gök ehli ḳamu bizden beze (696)

"Eğer senden bize yardım gelmezse; yer ve gök ehli hepsi bizden bezer."

vi. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, eylemin gerçekleştiği güzergâhı ifade eder (Alan, 2022:23):

ḫoş işidürdi ırakdan şöyle kim

işidüridi yakından ol ḥakīm (304)

"O hikmet sahibi yakından işittiği gibi uzaktan (da) iyi işitirdi."

niçe kim öñinde görürdi ʿayān

eyle ardından görürdi ol hemān (299)

"O, önünden nasıl açıkça görürse; ardından (da) muhakkak öyle görürdü."

çünki ortamuzdan uçdı ol hümā

bizi iy ḥaḳ dünyede ansız ḳoma (653)

[1] Sebep işlevi ile uyarıcı işlevi birbirine yakın gibidir. Sebep ifade eden yapılarda ayrılma durumundan sonra dolayı ilgecini getirerek uyarıcı işlevinden ayırabilmek mümkündür.

"O hüma aramızdan uçtu (Hz. Muhammed vefat etti) o hâlde; Ey Allahım bizi dünyada onsuz bırakma!"

vii. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, eylemin bahsettiği konu ve içeriği ifade eder (Alan, 2022:23):

mevlidinden çün biraz ḳılduḳ beyān

muʿcizātından daḫı işit i cān (270)

"Mevlidinden biraz bahsettiğimiz için; ey dost mucizelerinden de dinle."

muʿcizātından didük bir ḳaç kelām

diñle miʿrācdan daḫı hem iy hümām (328)

"Mucizelerinden birkaç söz ettik; ey gayretli kişi şimdi Miraç'tan dahi dinle."

ḥāşā luṭfından ki maḥrūm eyleye

ʿavf ide cürmümi merḥūm eyleye (471)

"Allah göstermesin, beni bağışlamasından mahrum bırakmaz; suçumu affeder ve merhamet gösterir."

ʿömrüni ḥaḳ buyruġında ḳıldı ṣarf

emr-i ḥaḳdan ḳalmadı kim bir ḥarf (492)

"Ömrünü Allah'ın emrinde harcadı; Allah'ın emrinden (söylenmedik) bir harf kalmadı."

viii. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir ürünü oluşturan malzemeyi veya materyali ifade eder (Alan, 2022:24):

gördiler nūrdan urulmış nerdübān

nerdübāndan oldılar göge revān (357)

"Nurdan kurulmuş bir merdiven gördüler; merdivenden göğe yöneldiler."

ix. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, aracı işaret eder (Alan, 2022:24):

gördiler nūrdan urulmış nerdübān

nerdübāndan oldılar göge revān (357)

"Nurdan kurulmuş bir merdiven gördüler; merdivenden göğe yöneldiler."

x. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, konuşanı veya söyleyeni ifade eder. Özellikle iletişim eylemlerinde +{dAn} durum biçimbiriminin bu işleviyle karşılaşılmaktadır: (Alan, 2022:24)

tañrıdan cibrīle emr oldı ki yap

ṭamu ḳapusını götür heybeti (205)

"Allah'tan Cebrail'e emir geldi; cehennemin kapısını kapat ve heybetini kaldır."

ṣaḳlañuz diyü havādan bir nidā

geldi kim ṭutdı cihānı heybeti (238)

"Gökyüzünden 'Koruyunuz' diye bir ses geldi ki onun azameti âlemi kapladı."

xi. +{dAn} durum biçimbiriminin eklendiği ad, faydalananı veya zarar göreni gösterir. Daha çok yapılan bir işten zarar göreni işartet eder (Alan, 2022:24-25):

cümle-yi eşlāb u erḥāmdan o nūr

cilve vü cevlānıla kıldı ʿubūr (139)

"O nur, bütün nesillerden ve akrabalardan; hareketlilik ve dolaşma ile geçti."

cümle kāfirlerden aldı intiḳām

tā ki ṭutdı dīn-i islām intiẓām (491)

"İslam dini düzen tuttuncaya dek; kâfirlerin hepsinden intikam aldı. "

ümmetinden rāżī olsun ol muʿīn

raḥmetu'llahi ʿaleyhim ecmaʿīn (727)

"Herkesin yardımcısı, herkese yardım eden (Allah), ümmetinden razı olsun; 'Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun"

xii. +{dAn} durum biçimbirimini yüklenmiş ad, eylemle beraber anlamca kaynaşıp deyimleşmiş bir birleşik eylem oluşturabilir (Alan, 2022:26):

gerçi yoḳdan bunları var eyledi

ḳudretin bunlarda iẓhār eyledi (54)

"Gerçi bunları yoktan yarattı; kudretini bunlarda görünür kıldı."

hem vüḥūşıla ṭuyūra ḳıl ḫaber

bu gice gözden gidersin ġafleti (206)

"Vahşi hayvanlara ve kuşlara haber ver; bu gece gözlerinden gafleti kaldırsınlar."

āmine çün gördi bu heybetleri

gitdi gendüden dükendi ḳuvveti (228)

"Âmine bu azametleri (sıra dışı şeyleri) görünce; kendinden geçti ve kuvveti gitti."

tañrınuñ adını ẕākirdi müdām

her ne ḥaḳdan gelse şākirdi müdām (421)

"Allah'ın adını sürekli anardı; Allah'tan her ne gelse sürekli şükrederdi."

görmediler anda çün peyġamberi

cānlarından oldı her biri beri (531)

"Peygamberi orada göremeyince; her biri kendilerinden geçtiler (çok üzüldüler)."

bū-bekir didi imām ol yā ʿömer

kim özümden olmışam ben bī-ḫaber (534)

"Ebubekir, 'İmam ol ey Ömer, ben kendimden habersiz olmuşum' dedi."

2.1.1.1.1.5. Yükleme (Nesne)

Belirtme, yapma hali, kimi hali, akuzatif, vb. olarak da adlandırılan yükleme durumu, +{(y)I}, biçimbirimiyle işaretlenir. Geçişli eylem tümcelerinde yükleme durumundaki ad tümlece nesne görevini üstlenir (Gülsevin, 1997:31-37; Gülsevin-Boz, 2022:52-54; Boz, 2015:32-33; Alan, 2022:27-29).

+{(y)I} durum biçimbiriminin belirtme, genelleme, konu/içerik, bütünlük, tamamlanma vb. anlamsal işlevleri vardır (Alan, 2022:27).

i. +{(y)I} durum biçimbiriminin eklendiği ad; belirlilik ifade eder (Alan, 2022: 28):

Vesîletü'n-Necât'ta geçen yümleme durumu örnekleri şöyle sıralanabilir:

budur ol kim buña kim olsa ḳarīb

bī-gümān ol ḥaḳḳa bulur kurbeti (219)

"Buna (Hz. Muhammed) kim yakın olursa; tereddütsüz o Allah'a da yakın olur."

budur ol kim enbiyā ḥaḳdan ḳamu

dilediler kim olalar ümmeti (221)

"Bu (Hz. Muhammed), bütün peygamberlerin Allah'tan; ona ümmet olmak istedikleri (peygamberdir)."

budur ol dürr-i yetīm kim dünyede

bulmadı hīç kimse buña kıymeti (222)

"Bu (Hz. Muhammed), yetim olarak dünyaya gelmiş bir incidir; hiç kimse ona bir kıymet biçemedi."

ii. +{(y)I} durum biçimbiriminin eklendiği ad; genelleme de yapabilir (Alan, 2022:28):

hem sebeb olmış ola bu varlıġa

ʿışḳıla diñleyeni iy ḥaḳ yarlıġa (68)

"Hem bu varlığa sebep olmuş olsun; Ey Allahım aşk ile dinleyeni bağışla."

ḫulḳıdı dāyim işi bu ḫalḳıla

ḫalḳı ḫoẕ ḳul ḳılmışıdı ḫulḳıla (405)

"Bu insanlar ile işi sürekli (güzel) ahlak (üzerine) idi; (güzel) ahlak ile halkı bizzat (kendine) tabi kılmıştı."

ol maraż varduḳça artabaşladı

ġuṣṣa vu ġam ḫalḳı örtebaşladı (516)

"O hastalık gittikçe artmaya başladı; dert ve keder halkı sarmaya başladı."

iii. +{(y)I} durum biçimbiriminin eklendiği ad; bir konuyu veya içeriği ifade edebilir (Alan, 2022:28):

şāʿiri gibi bunuñ eksügi çoḳ

olmaya bir beyti kim eksügi yoḳ (41)

"Şairi gibi bunun (Mevlid) eksiği çoktur; eksik olmayan bir beyti (bile) yoktur."

evvel añduḳ anı kim evveldür ol

evveline bulmadı hīç ʿaḳl yol (51)

"Başta onu (Allah) andık ki o evveldir; hiçbir akıl onun evvelliğini anlayamadı."

ḥaḳḳa çoḳ şükr ü ḥabībine selām

ḳaṣr idüp miʿrācı uş ḳılduḳ tamām (388)

"Allah'a çok şükür ve sevgilisine (Hz. Muhammed) selam olsun; şimdi Miraç'ı kısaltıp tamamladık."

iv. +{(y)I} durum biçimbiriminin eklendiği ad; nesnenin bütününü işaret edebilir (Alan, 2022:28):

gerçi tām u nāḳıṣı kāmil bilür

kāmil olan cümleyi kāmil bilür (43)

"Gerçi tam ve eksik olanı olgun (ilim ve fazilet sahibi) kişi bilür; olgun olan herkesi olgun bilir."

ḥaḳ teʿālā çün yaratdı ādemi

ḳıldı ādemle müzeyyen ʿālemi (123)

"Allah, Âdem'i yaratınca; onunla âlemi süslemiş oldu."

gelünüz kim muṣṭafāya gidelüm

muṣṭafāsuz bu cihānı nidelüm (664)

"Geliniz, Hz. Muhammed'e gidelim; onsuz bu dünyayı ne yapalım!"

2.1.1.1.1.6. Birliktelik

Araç, vasıta, kimle hali, instrümental, vb. olarak da adlandırılan birliktelik durumu, +{(y)1A} biçimbirimiyle işaretlenir. Temel sözdizimsel işlevi adları eylemlere bağlamaktır. Ayrıca adları ilgeçlere ve bazı adlara da bağlar. Birliktelik biçimbirimi yüklenen adlar tümce düzeyinde genellikle tümleç görevindedir. Ad tümcelerinde yüklem durumunda bulunabilir (Gülsevin, 1997:68-73; Gülsevin-Boz, 2022:59-60; Boz, 2015:19-20; Alan, 2022:29-32).

+{(y)1A} durum biçimbiriminin temel anlamsal işlevi birliktelik olmakla birlikte vasıta/araç, karşılıklılık, faydalanan, konu / içerik, zaman, miktar, gerçekleşme biçimi/tarz/durum, vb. anlamsal işlevleri de vardır (Boz, 2015:19-20; Alan, 2022:29).

i. +{(y)1A} durum biçimbirimi eklendiği ada, birisiyle beraber, birlikte anlamı katar. Eklendiği addan "birlikte" ve "beraber" ilgeçleri düşmüş gibidir (Alan, 2022:30):

hep anuñla irdi iren devlete

anuñıla batdı ʿālem raḥmete (91)

"Mutluluğa eren hep onunla erdi; âlem onunla rahmete doydu."

ḥaḳ teʿālā çün yaratdı ādemi

ḳıldı ādemle müzeyyen ʿālemi (123)

"Allah, Âdem'i yaratınca; onunla âlemi süslemiş oldu."

aña dīẕāruñı görmek ḳıl naṣīb

cümle-yi müʾminlerile yā mücīb (715)

"Ey kulların dualarına cevap veren (Allah), cemalini görmeyi bütün müminlerle ona (Süleyman Çelebî) da nasip et."

ii. +{(y)1A} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir hareketin, işin veya oluşun gerçekleşmesi sırasındaki daha çok cansız bir vasıtayı / aracı işaret eder (Alan, 2022: 30):

ḫalḳ-ı ʿālem gözlerile gördiler

görmeyenlere ḫaberler virdiler (150)

"İnsanlar gözleriyle gördüler; görmeyenlere haber verdiler."

geldi bir aḳ ḳuş ḳanadıla benüm

arḳamı ṣıġadı ḳuvvetle ḳatı (211)

"Bir ak kuş geldi, kanadıyla benim arkamı sıkıca sıvazladı."

hem nübüvvet mührı_anuñ ẓahrındadı

ḫalḳ[ı] ol mührile ḥaḳḳa ündedi (310)

"Peygamberlik mührü onun sırtındaydı; insanları Allah'a o mühür ile çağırdı."

düşmene saçdı elile ṭopraġı

kör oldı cümle ol kāfir yaġı (313)

"Düşmana eliyle toprak saçtı; o kâfir düşmanın hepsi kör oldu."

dögdiler ḥasret taşıla başların

dökdiler hem ḳanlu gözler yaşların (647)

"Özlem taşı ile başlarını döğdüler; hem kanlı gözyaşlarını döktüler."

iii. +{(y)1A} durum biçimbiriminin eklendiği ad, bir hareketi, işi veya olayı karşılıklı yapanlardan birini işaret eder (Alan, 2022:30):

gerçi kim iki cihāna şāh idi

illā miskīnlerile hemrāhidi (412)

"Gerçi o, iki dünyanın padişahıydı ancak âcizlere yoldaştı."

aña dīẕāruñı görmek ḳıl naṣīb

cümle-yi müʾminlerile yā mücīb (715)

"Ey kulların dualarına cevap veren (Allah), cemalini görmeyi bütün müminlerle ona (Süleyman Çelebî) da nasip et."

iv. +{(y)1A} durum biçimbiriminin eklendiği ad, eylemin bildirdiği iş, oluş veya durumun konusunu veya içeriğini işaret eder (Alan, 2022:31):

her nefesde allah adın di müdām

allah adıyla olur her iş tamām (4)

"Her nefeste devamlı Allah'ın adını an; her iş Allah'ın adıyla (besmele çekmekle) tamam olur."

v. +{(y)1A} durum biçimbiriminin eklendiği ad, eylemin gerçekleşme biçimi, tarzı veya durumunu işaret eder (Alan, 2022:31):

ʿışḳıla gel imdi allah eydelüm

derdile gözyaşıla āh eydelüm (5)

"Gel, şimdi aşk ile Allah diyelim; dert ve gözyaşı ile ah edelim."

ḥaḳ teʿālā raḥmet eyleye aña

kim beni ol bir duʿā ile aña (35)

"Kim beni bir dua ile anarsa; Allah ona merhamet etsin."

ol kişi dünyādan īmānla göçe

kim baña bundan duʿā ḳılup geçe (38)

"Kim bana bundan (dolayı) dua edip geçerse; o kişi dünyadan imanla göçsün."

līki her yirde kim ola iḫtilāl

lutfıla ıṣlāḥ ide ehl-i kemāl (48)

"Her nerede bir düzensizlik olursa; olgun insanlar bunu güzellikle düzeltirler."

muṣṭafānuñ mevlidini oḳusun

şevḳıla sermest oluban şaḳısun (170)

"Hz. Muhammed'in mevlidini okusun; şevkle kendinden geçerek söylesin."

Türkiye Türkçesinde kimi durum biçimbirimlerin işlevlerinin bir EAT metni olan Mevlid metninde farklı biçimbirimlerle karşılandığı tespit edilmiştir:

i. Yönelme biçimbirimine +{(y)A} karşılık gelen biçimbirimlerin kullanımı

bildüñüz kim ol muḥammed neyimiş

daḫı bunda gelmedin ḳandayımış (110)

"Hz. Muhammed kimmiş; daha buraya gelmeden önce neredeymiş, bildiniz."

muṣṭafā nūrını alnında ḳodı

bil ḥabībüm nūrıdur bu nūr didi (125)

"Hz. Muhammed'in nurunu alnına koydu; bil, 'Bu nur habibimin nurudur' dedi."

maġrib ü maşrıḳda ikisi anuñ

biri tamında dikildi kaʿbenüñ (193)

"Onların ikisi batıda ve doğuda; birisi Kâbe'nin tavanına dikildi."

anda ne iltecegüñ fikr eylegil

ġuṣṣasın anuñ bundayiken yigil (434)

"Oraya ne götüreceğini düşün; onun üzüntüsünü buradayken çek."

ii. Bulunma biçimbirimi +{dA} karşılık gelen biçimbirimlerin kullanımı

anuñıla vardılar ṭoġru yolı

ḫalḳ-ı ʿālem ger nebī vü ger velī (96)

"Bütün insanlar, ister peygamber ister veli; onun ile doğru yolda yürüdüler."

sāve baḥri yire geçdi serteser

kimse andan bulmadı ṣudan eser (260)

"Save denizi baştan başa yere battı; kimse orada sudan bir iz bulamadı."

hīç nefes olmaya ʿ işyān itmedüm

hem daḫı bir ṭoġru yola gitmedüm (456)

"İsyan etmediğim hiçbir nefesim olmadı; ayrıca doğru yolda gitmedim."

odlara yaḳsun oduñ için ṭaşın

ṭaşlara dögsün anuñçün ṭaş başın (501)

"Ateşin içini ve dışını ateşlerde yaksın; onun için taş başını taşlara vursun."

anda kim bū-bekr imāmet eyledi

on yedi vaḳte niyābet eyledi (550)

"Ebubekir orada imamlık yaptı; on yedi vakitte vekillik yaptı."

yā ilāhī bilmezüz ne ḳılavuz

niceye dek bu oda yaḳılavuz (652)

"Ey Allahım, ne yapacağımızı bilmiyoruz; ne zamana dek bu ateşte yanacağız!"

iii. Ayrılma biçimbirimi +{dAn} karşılık gelen biçimbirimlerin kullanımı

niçe kim öñinde görürdi ʿ ayān

eyle ardından görürdi ol hemān (299)

"O, önünden nasıl açıkça görürse; ardından (da) muhakkak öyle görürdü."

bir ḳadem ḥaḳdan yaña varmamışam

nefs yolında yıluban armamışam (460)

"Doğrudan yana bir adım atmamışım; nefsin yolundan uzaklaşarak utanmamışım."

iv. Yükleme biçimbirimi yerine diğer biçimbirimlerin kullanımı

eksügüme ḳıldum uş ben iʿtirāf

her kim ehl-i luṭf ola ḳıla muʿāf (47)

"Ben eksikliğimi itiraf ettim; her kim bağışlayıcıysa, affetsin."

2.1.1.2. Ad-Ad Bağlantısı Kuran Biçimbirimler

Ad-ad bağlantısı kuran biçimbirimleri ilgi ve iyelik biçimbirimleridir (Boz, 2015:21-25; Alan, 2022:32-36).

2.1.1.2.1. İlgi İşlevi

Tamlayan, kimin hâli, genitif, vb. olarak da adlandırılan ilgi; +{(n)Uñ}, +{üm}, +{Ø} biçimbirimiyle işaretlenir. I. teklik ve II. çokluk adıllarına +{üm} şeklinde eklenir (Gülsevin, 1997:26; Gülsevin-Boz, 2022:89). Temel işlevi, adları adlara ve bazı ilgeçlere bağlayarak ilgi kurmaktır. Adlarla eylem arasında sözdizimsel bir ilişki kurmazlar. Ad tümcelerinde, +{(n)Uñ}, +{üm}, +{Ø} şeklinde ilgi biçimbirimlerini alan adlar bildirme biçimbirimini de alarak tümcenin yüklemi olabilir. Tümcede sıfır biçimbirimle işaretlenen ilgi işlevli adların yalın durumda olduğu düşünülmemelidir. Geleneksel dilbilgisinde, +{(n)Uñ}, +{üm} biçimbirimleriyle kurulan ad-ad bağlantısına belirtili ad öbeği, +{Ø} sıfır biçimbirimle kurulan ad-ad bağlantısına ise belirtisiz ad öbeği denilir (Boz, 2015:21-25; Alan, 2022: 32-34).

i. +{(n)Uñ}, / +{üm} /+{Ø} biçimbirimi, adlar arasında aşağıdaki ait olma, sahip olma anlamı katar (Gülsevin-Boz, 2022:89; Alan, 2022:33):

+{(n)Uñ}

çün enoşuñ oġlı ḳaynān ṭoġdı yār

nūr-ı aḥmed andan oldı āşikār (130)

"Enoş'un oğlu Kaynan doğunca; Hz. Muhammed'in nuru onunla ortaya çıktı."

ʿizzetini key saḳınuñ bu sözüñ

devletüñüze sebebdür bu sizüñ (159)

"Bu sözün değerini çok iyi bilin; bu sizin mutluluğunuza sebeptir."

muṣṭafānuñ mevlidini oḳusun

şevḳıla sermest oluban şaḳısun (170)

"Hz. Muhammed'in mevlidini okusun; şevkle kendinden geçerek söylesin."

ol sözi şīrīn [ü] ol cismi arı

enbiyā vu evliyānuñ serveri (172)

"O, sözü tatlı ve cismi temiz; peygamberlerin ve velilerin başıdır."

ʿömrümüñ ḳadrini hergiz bilmedüm

şimdi kim bildüm ʿömri bulmadum (453)

"Ömrümün değerini asla bilemedim; şimdi bildim ama ömrümü bulamadım."

uşbudur ḫāli cihānuñ bilüñüz

ger sizüñ varısa fehm ü bilüñüz (667)

"Eğer sizin aklınız ve bilginiz varsa; dünyanın hâli budur, biliniz."

+{üm}

geldi bir aḳ ḳuş ḳanadıla benüm

arḳamı ṣıġadı ḳuvvetle ḳatı (211)

"Bir ak kuş geldi, kanadıyla benim arkamı sıkıca sıvazladı."

hīç benüm aḥvālüme ḳılmañ naẓar

siz anı işleñ kim ol ḥaḳḳa yarar (473)

"Siz benim hâllerime hiç bakmayın; Allah'a layık iş yapın."

didiler ḳanı bizüm sulṭānumuz

ḳancaru vardı diñüz ol ḫānumuz (648)

"Dediler, 'Bizim sultanımız hani; o şahımız nereye gitti?' söyleyiniz."

+{Ø}

allah adın her kim ol evvel aña

her işi āsān ide allah aña (2)

"Her kim en başta Allah'ın adını anarsa (besmele çekerse); Allah onun her işini kolaylaştırır."

her kim aña girçek ümmet olmadı

lā-cerem ḫaḳ raḥmetini bulmadı (102)

"Her kim ona gerçek ümmet olmadı; tereddütsüz Allah'ın merhametini bulmadı."

fikr ṣaḥrāsı içine girdi uş

cān semenzārında cilve urdı ḫūş (333)

"O, şimdi fikir sahrası içine girdi; ruhun yasemin bahçesinde hoşlukla dolaştı."

urdı maʿnī perrini birbirine

tā ki naḳş u reng-i fikret görine (334)

"O, fikrin rengi ve işlemesi görünsün diye mana kanadını birbirine vurdu."

ii. +{Ø} Sıfır biçimbirimle işaretlenen ad, belirtisiz ad öbeğinde tamlananın niteliğini bildirir (Alan, 2022:34):

hem hidāyet bülbüli anda öte

hem saʿādet servi cānında bite (155)

"Hem doğru yolun bülbülü orada öter; hem mutluluk selvisi ruhunda yükselir."

bu maʿānī ṣekkerin ger yiyesin

dünyede şekker buyımış diyesin (167)

"Eğer bu mana şekerini yersen; dünyada şeker buymuş dersin."

ḫaḳ gülşeninde ötdi girü vaḥy bülbüli

raḥmet gülile ṭoldı bu gülzār-ı muṣṭafā (276)

"Vahiy bülbülü yine Allah'ın gül bahçesinde öttü; Hz. Muhammed'in gül bahçesi rahmet gülü ile doldu."

ʿaḳl ṭāvusı açdı girü perr ü bāl

tā ki cevlānıla gösterdi cemāl (332)

"Tavusa benzeyen akıl, tekrar kol ve kanadını açtı; dolaşarak güzelliğini gösterdi."

fikr ṣaḥrāsı içine girdi uş

cān semenzārında cilve urdı ḫūş (333)

"O, şimdi fikir sahrası içine girdi; ruhun yasemin bahçesinde hoşlukla dolaştı."

2.1.1.2.2. İyelik İşlevi

Adlara eklenerek kendinden önceki ad ile bağlantı kuran iyelik biçimbirimlerinin temel işlevi eklendiği adın kime ve neye ait olduklarını gösterir (Gülsevin, 1997:12-15; Gülsevin-Boz, 2022:86-88; Boz, 2015:30-32; Alan, 2022:35-36):

i. 1. teklik kişi +{(U)m}

muṣṭafā nūrını alnında ḳodı

bil ḫabībüm nūrıdur bu nūr didi (125)

"Hz. Muhammed'in nurunu alnına koydu; bil, 'Bu nur habibimin nurudur' dedi."

nāzenīn ʿömri ḳamu virdüm yile

nefsüm ārzūlarına yile yile (452)

"Nefsimin arzuları peşinde koşarak; nazlı ömrümü bütünüyle yele verdim (mahvettim)."

ʿömrümüñ ḳadrini hergiz bilmedüm

şimdi kim bildüm ʿömri bulmadum (453)

"Ömrümün değerini asla bilemedim; şimdi bildim ama ömrümü bulamadım."

saç saḳal aġardı göñlüm ḳapḳara

ḳılmadum bir iş ki ḳaram aġara (454)

"Saç ve sakal ağardı, gönlüm kapkara oldu; karalığımı ağartacak bir iş yapamadım."

ol beni cānıla seven ümmetüm

hem seve cānı gibi her sünnetüm (595)

"O beni candan seven ümmetim; her sünnetimi canı gibi sevsin."

ii. 2. teklik kişi +{(U)ñ}

her ne ḥācet dileseñ maḳbūldür

cümle maḳṣūduñ senüñ maḥṣūldür (375)

"'Her ne istekte bulunursan kabuldür; senin bütün isteklerin yerine gelmiştir' dediler."

aduñ ümmet ümmet işi sende yoḳ

işlerüñ aña muḫālif var çoḳ (428)

"Adın ümmet (ama) sende ümmet eylemi yok; ona karşı gelen işlerin çok vardır."

ʿaybunuñ görmez gözüñ her pilçesin

görür ayruḳ ʿaybınuñ bir ḳılcasın (445)

"Gözün, kendinin büyük kusurlarını görmez; başkasının en küçük kusurunu görür."

bize ḳılduñ çünki her inʿāmı ʿām

raḥmetüñle olur ol inʿām tamām (711)

"Bize her nimeti tahsis ettiğin için; o nimetler merhametinle tamam olur."

aña dīẕāruñı görmek ḳıl naṣīb

cümle-yi müʾminlerile yā mücīb (715)

"Ey kulların dualarına cevap veren (Allah), cemalini görmeyi bütün müminlerle ona (Süleyman Çelebî) da nasip et."

iii. 3. teklik kişi +{(s)I(n)}

allah adın ẕikr idelüm evvelā

vācib oldur cümle işde her ḳula (1)

"En başta Allah'ın adını anmalıyız (besmele çekmeliyiz); herkes bütün işlerinde bunu söylemekle yükümlüdür."

ḳıldı ol nūr anuñ alnında ḳarār

ḳaldı anuñıla niçe rūzigār (126)

"O nur onun alnında karar kıldı; onunla nice zaman kaldı."

āmine ḫātun muḥammed anası

ki_ol ṣadefden oldı ol dür dānesi (146)

"Âmine Hatun, Hz. Muhammed'in annesidir; o inci tanesi, o sadeften oldu."

ʿammesi kim muṣṭafānuñ varıdı

işbu şiʿri düzüp ol aġlarıdı (621)

"Hz. Muhammed'in halası vardı; o bu şiiri söyleyip ağlardı."

olsun āline daḫı aṣḥābına

tābiʿīn enṣār u hem aḥbābına (726)

"Peygamberin (Hz. Muhammed) ailesine, ashabına, tabiin, ensar ve dostlarına (selam) olsun."

iv. 1. çokluk kişi +{(U)mUz}

didiler ḳanı bizüm sulṭānumuz

ḳancaru vardı diñüz ol ḫānumuz (648)

"Dediler, 'Bizim sultanımız hani; o şahımız nereye gitti?' söyleyiniz."

nidelüm neyleyelüm biz iy ʿaceb

şāhumuzı ḳanda ḳılalum ṭaleb (649)

"Biz acaba ne yapıp ne eyleyelim; şahımızı nereden isteyelim?"

imdi gel ʿisyānumuz yāẕ idelüm

nāle vü zārī vü feryāẕ idelüm (683)

"Şimdi gel, isyanımızı düşünelim; inleyip, ağlayıp feryat edelim."

ḳamu ḫācātumuzı eyle ḳabūl

ol saʿādet ḥaḳḳı kim buldı resūl (721)

"O peygamberin (Hz. Muhammed) bulduğu mutluluk hakkı (için), bütün isteklerimizi kabul et."

ḳapuña eksiklükile irdük uş

yüzümüz ḳara elümüz daḫı boş (701)

"İşte kapına eksiklik ile geldik; yüzümüz kara ve elimiz de boş."

v. 2. çokluk kişi +{(U)ñUz}

gözüñüz derdile giryān eyleñüz

cānuñuz ʿışḳına ḳurbān eyleñüz (505)

"Gözünüzü dert ile ağlayıcı ediniz; canınızı aşkına kurban ediniz."

dünyede bāḳī ḳalavuz ṣanmañuz

ḳomasun sizi yabanda ṣanmañuz (668)

"Dünyada ebedi kalacağınızı sanmayın; zannınız sizi boşa çıkarmasın."

uşbudur ḥāli cihānuñ bilüñüz

ger sizüñ varısa fehm ü bilüñüz (667)

"Eğer sizin aklınız ve bilginiz varsa; dünyanın hâli budur, biliniz."

tā peşīmān olmayasız ṣoñ ucı

ḳalmaya hem cānuñuzda key acı (675)

"Sonunda pişman olmayasınız; ayrıca canınızda çok acı kalmasın."

vi. 3. çokluk kişi +{lArI(n)}

kimisinüñ gözleri giryānıdı

kimisinüñ cigeri biryānıdı (623)

"Kimisinin gözleri yaşlıydı; kimisinin ciğeri yanmıştı."

ağlaşu ağlaşu cümle ḳayġulu

cānları ḥasret odı bile ṭolu (642)

"Hepsi ağlaşarak kaygılı; canları özlem ateşi ile dolu."

dögdiler ḥasret ṭaşıla başların

dökdiler hem ḳanlu gözler yaşların (647)

"Özlem taşı ile başlarını döğdüler; hem kanlı gözyaşlarını döktüler."

2.1.1.3. Ad-İlgeç Bağlantısı Kuran Biçimbirimler

İlgeçler de eylemler gibi tümleci durumundaki adlara durum yüklerler. Adlar ile ilgeçler arasında bağlantı kuran biçimbirimlerini çokluk sırasına göre yönelme +{(y)A}, ayrılma +{dAn} ve birliktelik +{(y)1A} olarak sıralamak mümkündür. Bazı ilgeçler (için, gibi, kadar… vb.) tümleci adıl olduğu zaman, ilgeç ile adıl arasındaki bağlantıyı ilgi biçimbirimi +{(n)Uñ} kurar (Boz, 2015:9-20; Alan, 2022:14-36).

i. Yönelme +{(y)A} biçimbirimi ile kurulan ad-ilgeç bağlantısı (Boz, 2015: 11-12; Alan, 2022:17).

aṣlını cümle beyān eyleyeyin

ādeme degin ʿayān eyleyeyin (116)

"Aslını tamamen anlatacağım; Âdem'e değin açıklayacağım."

[ḥaşre dek ger dinilürse bu kelām

niçe ḥaşr ola bu olmaya tamām] (144)

"Bu söz ahirete kadar söylense; birçok şey bir araya gelir (ama) bu tamamlanmaz."

şöyle beytu'llaha ḳarşu muṣṭafā

yüz yire urmış u ḳılmış secdeti (233)

"Hz. Muhammed şöyle Kâbe'ye doğru; yüzünü yere kapamış ve secdeye varmış."

her ne kim ol ḳıldısa sen anı it

yüzi aḳ ḫaḳ ḥażretine ṭoġru git (479)

"O her ne yaptıysa sen onu yap; Allah'ın huzuruna doğru, yüzü ak git."

yā ilāhī bilmezüz ne ḳılavuz

niceye dek bu oda yaḳılavuz (652)

"Ey Allahım, ne yapacağımızı bilmiyoruz; ne zamana dek bu ateşte yanacağız!"

ii. Ayrılma +{dAn} biçimbirimi ile kurulan ad-ilgeç bağlantısı (Boz, 2015: 16-17; Alan, 2022:25).

bārī ne ḥācet ḳılavuz sözi çoḳ

birdürür ol andan artuḳ tañrı yoḳ (30)

"Öyleyse çok söz söylemeye gerek yok; o birdir ve ondan başka tanrı yoktur."

cebraʾīl tartdı buraḳ bindi aña

ḫoş yöneldi yürüdi ḫaḳdan yana (349)

"Cebrail, burağı tuttu ve (Hz. Muhammed) ona bindi; Allah (katına) doğru yöneldi, yürüdü."

daḫı bundan soñra ol ḫayrü'l-beşer

mekkeden ḥaḳ emrile ḳıldı sefer (392)

"Bundan sonra o insanların en hayırlısı (Hz. Muhammed); Allah'ın emri ile Mekke'den ayrıldı."

her neyi kim ḳullara ḥaḳ ḳıldı farż

hem salātdan ġayrı anda oldı ʿarż (395)

"Allah, kullara her neyi farz kıldıysa; namazdan gayrısı orada bildirildi."

bir ḳadem ḫaḳdan yaña varmamışam

nefs yolında yıluban armamışam (460)

"Doğrudan yana bir adım atmamışım; nefsin yolundan uzaklaşarak utanmamışım."

ḥālümüñ baʿżısın uş ḳıldum ʿayān

bundan artuḳ yavuz işüm çoḳ nihān (465)

"İşte kimi hâllerimi açıkladım; bundan başka gizli olan kötü işim çoktur."

ümmetümdür ḳayġum vu ġuṣṣam hemīn

yimezem ümmetümden artuġuñ ġamın (556)

"Benim derdim ve kederim ümmetimdir, ümmetimden başkasına üzülmem."

geldügüñ işi bitür didi aña

döndi söyledi ṣaḥābīden yana (590)

"Ona 'Geldiğin işi bitir' dedi; sahabeden yana döndü ve söyledi."

ḥaḳ yaradaldan berü sebʿ -[i] ṭıbāḳ

görmedi bundan ḳatı kimse firāḳ (629)

"Allah yedi kat gökleri yarattığından beri; kimse bundan daha fazla hüzün görmedi."

ol zamāndan berü ol od yanadur

şimdi cānlarda pes ol od yā nedür (632)

"O zamandan beri o ateş yanmaktadır; şimdi canlarda o ateş nedir!"

gör ki ḥaḳḳa dönmişümüz var mıdur

fısḳdan artuḳ hīç işümüz var mıdur (679)

"Bak, Allah'a yönelmişimiz var mıdır; kötülükten başka hiç işimiz var mıdır!"

2.1.1.4. Başka Birimle Bağlantı Kurmayan Biçimbirimler

Başka Birimle Bağlantı Kurmayan Biçimbirimler sayı (çokluk), belirtme, küçültme, şefkat, acıma, sevgi ve alay gibi bazı dilbilgisel ulamları oluştururlar (Gülsevin, 1997:17-20; Gülsevin-Boz, 2022: 86-93; Boz, 2015:27-39; Alan, 2022:37-41).

2.1.1.4.1. Sayı (Çokluk) İşlevi

Ad soylu sözcükleri çoğul yapan sayı işlevi +{lAr} biçimbirimiyle işaretlenmektedir. Sözdizimsel bir işlevi yoktur. Türkçenin çokluğu belirsiz bir çokluk olup sayı bildirmez (Karaağaç, 2012:326; Gülsevin, 1997:8-11; Gülsevin-Boz, 2022: 91-92; Boz, 2015:27-28; Alan, 2022:37-39).

i. +{lAr} biçimbirimi eklendiği adların çokluk şekillerini ifade eder (Gülsevin, 1997:8; Gülsevin-Boz, 2022:91; Boz, 2015:27; Alan, 2022:37):

hem muḥammed gelmesi oldı yaḳın

çoḳ ʿalāmetler belürdi gelmedin (148)

"Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesi yaklaştığında; o gelmeden birçok alametler görüldü."

şol kitāblar içre söylenen ḫaber

ẓāhir oldı vu göründi serteser (149)

"Şu kitaplarda söylenen haber; ortaya çıktı ve baştan başa göründü."

ehl-i cennet ḥūri vü ġılmān ḳamu

saçularla ḳılsun aña raġbeti (204)

"Cennet ehli huri ve gılman hepsi; ona rağbet edip saçılar saçsınlar."

şerʿ ile gösterdi ṭoġru yolları

ḳıldı daʿvet tañrıya hem kulları (486)

"Şeriat ile doğru yolları gösterdi; kulları Allah'a davet etti."

ii. +{lAr} biçimbiriminin eklendiği adlar akrabalık, aile ve grup adları yapar (Boz, 2015:28; Alan, 2022:37):

ādeme ḳıldı ferişţehler sücūd

hem aña çoḳ ḳıldı ol luṭf ıssı cūd (124)

"Melekler Âdem'e secde ettiler; o ikram sahibi Allah, ona çok cömert oldu."

eyle ṣandı aldı gitdi ḥūriler

anasınuñ daḫı artdı ḥayreti (231)

"Hurilerin onu alıp gittiğini sandı; annesinin (Âmine) şaşkınlığı daha da arttı."

saçu saçup çün ziyāret itdiler

ḫūri vü rıḍvān melekler gitdiler (252)

"Huri, Rıdvan ve melekler saçı saçıp ziyaret bitince gittiler."

muṣṭafā didi kim dutuñ durayım

ol yārānlarum ḳatına varayım (539)

"Hz. Muhammed, 'Tutun kalkayım, o sevgili dostlarımın yanına varayım' dedi."

iii. +{lAr} biçimbiriminin eklendiği adlar ulus, halk, hanedan ve topluluk adı oluşturur (Boz, 2015:28; Alan, 2022:37):

ṣadr-ı nūrından ḳarañu giceler

yolda yürürdi yigitler ḳocalar (309)

"Gençler ve ihtiyarlar, karanlık gecelerde onun sinesinin nurundan (dolayı) yolda yürürlerdi."

dāyimā ḳullar işi ʿ işyān olur

pādişāhdan ʿ avfile iḥsān olur (707)

"Kulların işi sürekli isyan etmektir; padişahın ise af ile bağışlanmaktır."

iv. +{lAr} biçimbiriminin eklendiği adlar bir dine, mezhebe ve akıma bağlı topluluk adı oluşturur (Boz, 2015:28; Alan, 2022: 38):

ol mecūsīler odı kim varıdı

niçe yıllarıdı kim yanarıdı (261)

"O Mecusilerin nice yıllar yanan bir ateşi vardı."

çün namāz vaḳti irişdi nāgehān

oḳudı cümle müʾezzinler eẕān (520)

"Birden namaz vakti erişince; bütün müezzinler ezan okudu."

aña dīẕāruñı görmek ḳıl naṣīb

cümle-yi müʾminlerile yā mücīb (715)

"Ey kulların dualarına cevap veren (Allah), cemalini görmeyi bütün müminlerle ona (Süleyman Çelebî) da nasip et."

v. +{lAr} biçimbiriminin eklendiği adlar abartma anlamı bildirir (Boz, 2015: 28; Alan, 2022:39):

naʿ ra vu feryād u zārī hāy hāy

ṭoldı yirler gökler āh u vāy vāy (610)

"Yerler ve gökler bağırış, feryat, ağlama, hay hay; ah ve vay vay ile doldu."

girü odlar saçdı āhından bular

eyle āh kim āhene irse deler (646)

"Bunlar tekrar ahlarından ateşler saçtılar; öyle ki o ah, demire değse delerdi."

dögdiler ḥasret ṭaşıla başların

dökdiler hem ḳanlu gözler yaşların (647)

"Özlem taşı ile başlarını döğdüler; hem kanlı gözyaşlarını döktüler."

vi. +{lAr} biçimbiriminin eklendiği adlar benzerlik ve grup adları oluşturur (Boz, 2015:28; Alan, 2022:39):

ṣunʿ ıla bunları ol var eyledi

birligine cümle iḳrār eyledi (28)

"Allah bunları sanatla yarattı; hepsi Allah'ın birliğini tasdik etti."

çünki bunlar bir işāretle olur

bunlar olmazısa nesi eksilür (61)

"Bunlar bir işaretle (var) oldukları için; bunlar olmazsa (onun) nesi eksilir!"

bunlar olmasa yine ol idi ol

her neye ol ol didi ol oldı ol (62)

"Bunlar olmasa yine o, o idi; o her neye 'Ol' dedi, o oldu."

çoḳ temennā ḳıldılar ḥaḳdan bular

kim muḥammed ümmetinden olalar (84)

"Bunlar, Hz. Muhammed ümmetinden olmak için; Allah'a çok istekte bulundular."

gerçi kim anlar daḫı mürseldürür

lākin aḥmed ekmel ü efḍaldurur (89)

"Gerçi onlar da resuldür; fakat Hz. Muhammed en mükemmeli ve faziletlisidir."

hem bilesiz tā irince aḥmede

kimler ata oldı vu kimler dede (117)

"Ta Hz. Muhammed'e değin kimler ata ve kimler dede oldu bileceksiniz."

vii. +{lAr} biçimbiriminin eklendiği adlar genelleme yapar (Boz, 2015:28; Alan, 2022:39):

rāviler yazdı ḫaber virdi bize

biz daḫı yazduḳ uş eydürüz size (152)

"Raviler yazıp bize haber verdiler; biz de yazdık, işte size söylüyoruz."

söze geldi vaḥş u ṭayr u ṭaş aġaç

sözleri cümle muḥammed midḥati (215)

"Vahşi hayvanlar, kuşlar, ağaçlar ve taşlar dile geldiler; hepsinin sözleri Hz. Muhammed'in övgüsü oldu."

hem aġaçlar ḳıldılar aña sücūd

oldılar ḥaḳlıġına cümle şühūd (323)

"Ağaçlar da ona secde ettiler; hepsi hak olduğuna şahitlik ettiler."

2.1.1.4.2. Belirtme İşlevi

EAT'de belirtme işlevi, yükleme +{(y)I}; ilgi +{(n)Un}, +{üm} ve iyelik biçimbirimleriyle farklı şekillerde gerçekleştirilebilmektedir (Gülsevin, 1997:31-37 Gülsevin-Boz, 2022:52-54, 86-90; Boz, 2015:32-33; Alan, 2022:40).

i. Yükleme durumu biçimbiriminin belirtme işlevi (bk. 2.1.1.1.1.5.)

bunı seven bulısar anda yarın

raḥmeti vü rifʿati vü refʿeti (223)

"Bunu (Hz. Muhammed) seven yarın ahirette (Allah'tan) rahmet, mevki ve merhamet bulacaktır."

bulmışiken şimdi vaḳt u ḳuvveti

cidd ü cehd it ḳılma żāyiʿ furṣatı (435)

"Şimdi zamanı ve gücü bulmuşken; çalış ve çabala, fırsatı elden kaçırma."

Ḥaḳ bilür çün her ne işler her kişi

ḥaḳḳa lāyıḳ işlemek yigdür işi (442)

"Allah her kişinin ne yaptığını bildiği için; Allah'a layık iş yapmak en iyisidir."

ii. İlgi biçimbiriminin belirtme işlevi (bk. 2.1.1.1.2.1.)

hem vesīle olduġıçün ol resūl

ādemüñ ḥaḳ tevbesin ḳıldı ḳabūl (78)

"Hem o peygamber (Hz. Muhammed) vesile olduğu için; Allah Âdem'in tövbesini kabul etti."

çün enoşuñ oġlı ḳaynān ṭoġdı yār

nūr-ı aḥmed andan oldı āşikār (130)

"Enoş'un oğlu Kaynan doğunca; Hz. Muhammed'in nuru onunla ortaya çıktı."

muṣṭafānuñ mevlidini oḳusun

şevḳıla sermest oluban şaḳısun (170)

"Hz. Muhammed'in mevlidini okusun; şevkle kendinden geçerek söylesin."

iii. İyelik biçimbiriminin belirtme işlevi (bk. 2.1.1.1.2.2.)

muṣṭafā nūrını alnında ḳodı

bil ḥabībüm nūrıdur bu nūr didi (125)

"Hz. Muhammed'in nurunu alnına koydu; bil, 'Bu nur habibimin nurudur' dedi."

her ki ʿāḳıldür sözümi añlar ol

ʿāḳıl ol daḫı sözümi añlar ol (137)

"Her kim akıllıdır, sözümü o anlar; akıllı ol ve sözümü anla."

ṣad hezārān ḥasret ü ḫayfıla āh

ʿömrümüz ʿişyānıla oldı tebāh (690)

"Yüz binlerce özlem ve üzüntüyle ah; ömrümüz isyan ile mahvoldu!"

2.1.2. Sözcük Türünü Değiştiren Biçimbirimler

Türkçede Sözcük Türünü Değiştiren Biçimbirimler, ad ve ad soylu sözcüklerin üzerine gelerek adlardan sıfat ve belirteç yapan (tamlama kuran) biçimbirimlerdir (Doğru, 2022: 49).

2.1.2.1. Sıfat / Belirteç Yapıcı (Tamlama Kurucu) Biçimbirimler

Ad ve ad soylu sözcüklerden sıfat ve belirteç yaparak tamlama kuran biçimbirimler; varlık, yokluk, aitlik, benzerlik, gibilik, eşitlik, kadarlık, sayılarda sıra, derece, üleştirme ve topluluk işlevlerini gerçekleştirir (Gülsevin-Boz, 2022: 93-94, 101-102; Boz, 2015: 28-30, 34-37; Doğru, 2022: 49).

2.1.2.1.1. Varlık İşlevi

Varlık işlevi, varlık eki, sıfat eki vb. terimlerle de ifade edilen +{lU} biçimbirimi kullanılarak sağlanmaktadır. +{lU} biçimbirimi, addan ad türetimlik biçimbirimi olarak ele alınsa da işlevlerinden hareketle çoğu zaman yeni bir sözcük türetmediği için işletimlik biçimbirimi olarak kullanıldığı söylenebilir (Gülsevin, 1997:118; Gülsevin-Boz, 2022:102; Boz, 2015:34; Doğru, 2022:49-52).

Çalıştığımız Mevlid metninde geçen varlık işlevlerinin tümünün eklendiği sözcüğün varlığını ve o sözcüğe sahip olduğunu gösteren sıfatlar yaptığı tespit edilmiştir:

her ne dürlü kim saʿādet vardurur

yaḫşı ḫū vu görklü ʿādet vardurur (72)

"Onda birçok bahtiyarlık var; güzel huy ve görkemli tavır var."

ẕāt-ı pāki gizlü gencidi nihān

diledi kim ḳıla ol genci ʿayān (107)

"Onun temiz varlığı gizli hazineydi; o hazineyi görünür kılmak istedi."

eyle lezzetlü şekerdür bu şeker

kim bunuñ ḳatında şeker bir ḥacer (166)

"Bu şeker öyle lezzetli bir şekerdir ki; bunun yanında (diğer) şekerler bir taştır."

çün cihāna geldi ol şāh-ı cihān

ẓāhir oldı anda çoḳ dürlü nişān (255)

"Âlemin padişahı (Hz. Muhammed) dünyaya geldiğinde; o zaman birçok işaret ortaya çıktı."

gizlü ḥālümüñ biri _olsa āşikār

ṭaşlarıla eyleyeler sengsār (469)

"Gizli hâllerimin biri ortaya çıksa; (beni) taşlarla recm ederler (öldürürler)."

ṣularuñ gözinden aḳup kanlu yaş

baġrı pūlāduñ delinüp ola baş (502)

"Suların gözünden kanlı yaş akıp; çeliğin bağrı delinip yara olsun."

ḥaḳ teʿālā saña çoḳ luṭf işledi

ol yazuḳlu ümmetüñ bağışladı (559)

"Allah sana çok ikramda bulundu, o günahkâr ümmetini bağışladı."

böyle odlu derd kişi görmiş degül

göreni daḫı ḫaber virmiş degül (630)

"Kimse böyle ateşli dert görmüş değildir; gören dahi haber vermiş değildir."

dögdiler ḥasret ṭaşıla başların

dökdiler hem ḳanlu gözler yaşların (647)

"Özlem taşı ile başlarını döğdüler; hem kanlı gözyaşlarını döktüler."

2.1.2.1.2. Yokluk İşlevi

Yokluk işlevi, +{sUz} biçimbirimi ile gerçekleştirilir. Türetimlik veya işletimlik bir biçimbirim olma hususu tartışmalıdır (Gülsevin, 1997:119; Gülsevin-Boz, 2022:102; Boz, 2015:35; Doğru, 2022:53-54).

her kişi kim ola ol eksüksüz er

ḳılmaz ol hīç kimse ʿaybına naẓar (45)

"Eksiksiz olgun olan her kişi; hiç kimsenin kusurlarını gözetlemez."

enbiyānuñ şeksüz ol sulṭānıdur

cümlesinüñ cānı içre cānıdur (88)

"O, şüphesiz peygamberlerin sultanıdır; tamamının canı içinde canıdır (çok değerlidir)."

niçe gözsüzleri gözlü ḳıldı ol

niçe sözsüzleri sözlü ḳıldı ol (325)

"O nice görmeyenleri görür kıldı; nice dilsizleri konuşur kıldı."

hem diye iy raḥmeti çoḳ raḥmeti

baña ümmetsüz gerekmez cenneti (565)

"Ey merhameti çok Allah; bana ümmetsiz cennet gerekmez."

zāriyile çağırup dirdi ʿömer

nidevüz sensüz biz iy ḫayrü'l-beşer (614)

"Ömer, ağlayarak seslenip; 'Ey insanların en hayırlısı (Hz. Muhammed) biz sensiz ne yaparız?' derdi."

ḳalmışıdı cümle şöyle çāresüz

yoġıdı hīç bir yüregi yarasuz (656)

"Hepsi böyle çaresiz kalmıştı; hiçbir yüreği yarasız yoktu."

gelünüz kim muṣṭafāya gidelüm

muṣṭafāsuz bu cihānı nidelüm (664)

"Geliniz, Hz. Muhammed'e gidelim; onsuz bu dünyayı ne yapalım!"

2.1.2.1.3. Aitlik İşlevi

Aitlik işlevi, +{KI(n)} biçimbirimi ile sağlanmaktadır (Gülsevin, 1997:117; Gülsevin-Boz, 2022:101; Boz, 2015:28-30; Doğru, 2022:55-56).

+{KI(n)} biçimbiriminin başlıca işlevleri şunlardır:

i. Ad soylu kelimelere eklenerek iyelik, içinde bulunma ve aidiyet anlamı katar (Doğru, 2022:55):

ol muḥammed muʿcizātı ḥaḳḳıçün

cümlemüze raḥmet it yarınġı gün (329)

"(Ey Allahım) O Hz. Muhammed'in mucizelerinin hakkı için; yarın ahirette hepimize merhamet et."

irdi evvelki göge bunlar tamām

ḳapu açıldı vu girdi ol hümān (358)

"Bunlar birinci göğe ulaştılar; kapı açıldı ve o himmetli kişi (içeri) girdi."

ii. +{dA} biçimbiriminden sonra kullanılarak ilgili adda bulunma anlamı taşıyan sıfatlar oluşturur (Doğru, 2022:55):

daḫı hem mūsā elindeki ʿaṣā

oldı anuñ ʿizzetine ejdehā (81)

"Ayrıca Musa'nın elindeki asa; onun (Hz. Muhammed) itibarından dolayı ejderha oldu."

oldı fikret raḫşına dil uş süvār

buldı her yirdeki maʿnīde [ne var] (399)

"Dil, işte düşünce atına binici oldu; her yerdeki manada ne varsa elde etti."

2.1.2.1.4. Benzerlik, Gibilik, Eşitlik, Kadarlık ve Üstünlük İşlevi

Benzerlik, gibilik, eşitlik ve kadarlık işlevleri, +{ÇA}, +{cileyin}, ve +{î} biçimbirimleri ile gerçekleşir (Gülsevin, 1997:115-119; Gülsevin-Boz, 2022:94; Boz, 2015:36-37; Doğru, 2022: 56-60).

i. +{ÇA}

Benzerlik işlevli +{ÇA} biçimbirimi metnimizde bir sözcükte iki kez görülmüştür (Gülsevin-Boz, 2022:94; Boz, 2015:36; Doğru, 2022:56-58).

bunca varlıġa sebeb hem olımış

ʿālem ol olduġıyiçün olımış (113)

"Bunca varlığın (yaratılmasına) sebep o imiş; âlem, o olduğu için olmuş (yaratılmış)."

ḥürmetini bunı ṣanmañ siz hemīn

bunca daḫı yüz biñ ola ḥürmeti (243)

"Siz hemen itibarın bu kadar olduğunu sanmayın; bunun gibi itibar sayısızdır."

ii. +{cIlAyIn}

Ad soylu kelimelere *gibilik* işlevi katarak belirteç görevli kelimeler oluşturan +{cIlAyIn} biçimbirimi EAT'de birkaç sözcükte görülen bir biçimbirimdir (Boz, 2015:36; Doğru, 2022:58).

buncılayın daḫı niçe dürlü var

anları ger dirsevüz key söz uzar (263)

"Bunun gibi daha nice türlüsü var; onları söylersek söz çok uzar."

benem ol yüzi ḳara vu ʿāṣīī ḳul

bencileyin ʿāṣīī ḳul gelmiş degül (455)

"O, yüzü kara ve isyankâr kul benim; benim gibi isyankâr kul gelmiş değildir."

siz ben işledügüm işi işlemeñ

bencileyin çoḳ peşīmānlar yimeñ (472)

"Siz benim yaptığım işi yapmayın; benim gibi çok pişmanlıklar yaşamayın."

buncılayın derdi buldı muṣṭafā

vaṣl-ı ḥaḳ olasıdur ancaḳ şifā (552)

"Hz. Muhammed, böyle bir dert buldu; şifa ancak Allah'a ulaşmaktır (bildi)."

bencileyin olalar ḥaḳḳa muṭīʿ

tā bularа yarın olam ben şefīʿ (598)

"Benim gibi Allah'a tabi olsunlar ki yarın ben (de) onlara şefaatçi olayım."

iii. +{î}

Arapça nispet î'si olarak bilinen +{î} biçimbirimi, Arapça ve Türkçe ad soylu kelimelere benzerlik, gibilik ve ilgi işlevi katarak ad ve sıfat görevli kelimeler oluşturur (Boz, 2015:36; Doğru, 2022:60).

hāẕā kitābu mevlūdi süleymānī (1b)

"Bu, Süleyman'ın Mevlid kitabıdır"

hādī vü mühdī [vü] muḫtār u ḫalīl

oldur ol kim sevdi yaratdı celil (177)

"O, doğru yolu gösteren, hidayet eden, seçkin ve gerçek dosttur; celal ve azamet sahibi olan (Allah) onu sevdi ve yarattı."

uruldı cānda nevbet-i şerʿ-i muḥammedī

ṭoldı cenān cinānına ezhār-ı muṣṭafā (274)

"Hz. Muhammed'in şeriatının mızıkası canda çalındı; gönül cennetine Hz. Muhammed'in çiçekleri doldu."

bu sözile oda yaḳdı bunları

ḳıldılar çoḳ zārī vü efġānları (544)

"Bu sözle bunları ateşte yaktı; çok ağlayıp feryat ettiler."

yā ilāhī bilmezüz ne ḳılavuz

niceye dek bu oda yaḳılavuz (652)

"Ey Allahım, ne yapacağımızı bilmiyoruz; ne zamana dek bu ateşte yanacağız!"

2.1.2.1.5. Sayılarda Derece İşlevi

Türkçede sayılarda derece işlevi, +{(I)ncI biçimbirimi ile sağlanmaktadır (Gülsevin-Boz, 2022:92-93; Boz, 2015:37; Doğru, 2022:60-61).

i. +{(I)ncI}

ol rebī‘ ü’l-evvel ayı nicesi

on <u>ikinci</u> gice işneyn gicesi (188)

“O rebiyülevvel ayının on ikinci gecesi pazartesi gecesi:”

2.1.3. Yüklem Yapıcı ve Yüklemde Görevli Biçimbirimler

Türkçede ad ve ad soylu sözcüklerin üzerine gelerek yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler bildirme, kuvvetlendirme / ihtimal ve soru işlevli biçimbirimlerdir (Doğru, 2022:62-67).

2.1.3.1. Bildirme İşlevi

Türkçede adlar, bazı kaynaklarda ek eylem, ad eylem, ana yardımcı eylem, cevher eylem, boş eylem ve özden fiil vb. adlarla adlandırılan biçimbirimle eylemleşerek veya ol- / bol-, er- ve tur- yardımcı eylemlerinin yardımıyla tümcede yüklem olabilir ve bildirme işlevini gerçekleştirebilir (Gülsevin, 1997:156; Gülsevin-Boz, 2022: 84-85; Boz, 2015: 37-38; Doğru, 2022: 62-66).

Bildirme biçimbirimlerinin temel işlevi, ad tümcelerinde yüklemleştirici olmasının yanında bir nesne veya durumun varlığını ya da yokluğunu bildirmesidir. Bu biçimbirimler hem zaman, hem kişi hem de sayı işlevlerini birlikte ifade ederler (Gülsevin-Boz, 2022:84-85; Boz, 2015:37-38; Doğru, 2022:62-66).

Metnimizde bildirme işlevli biçimbirimler şunlardır:

i. 1. teklik kişi +{(y)Am}

dilinüñ bu kim kelere ṣordı ol

didi ben <u>kimem</u> didi ḥaḳsın resūl (308)

“Dilinin (muzicesi) budur ki o kertenkeleye sordu; ben kimim dedi, hak olan peygambersin dedi.”

<u>benem</u> ol yüzi ḳara vu ʿāṣī ḳul

bencileyin ʿāṣī ḳul gelmiş degül (455)

“O, yüzü kara ve isyankâr kul benim; benim gibi isyankâr kul gelmiş değildir.

ii. 2. teklik kişi +{sIn}

ḳurd u ḳuş ṭaş aġaç aña söyledi

ḥaḳ resūlsin yā nebiyya'llah didi (326)

"Kurt, kuş, taş ve ağaç ona 'Ey Allah'ın resulü, hak peygambersin' dedi."

hem daḫı ḳurʾānda ögdi ol kerīm

didi kim sensin ʿalā ḫulḳın ʿaẓīm (404)

"Yüce Allah onu Kur'an'da dahi övdü; 'Sen gerçekten üstün ahlaklısın' dedi."

kimse ḥakḳında dime hīç ʿayb söz

çün degülsin sen daḫı hīç ʿaybsuz (446)

"Kimse hakkında hiç kusur araştıran söz söyleme; çünkü sen de hiç kusursuz değilsin."

ḥālümüz niçe olısar bilmezüz

işbu derdüñ hīç devāsın bulmazuz (651)

"Hâlimiz nasıl olacak bilemeyiz; bu derdin devasını asla bulamayız."

iii. 3. teklik kişi +{Ø}, +{dUr(Ur)}

evvelüñ ol evvelidür bī-gümān

āḫirüñ hem āḫiridür cāvidān (52)

"O, şüphesiz evvelin evvelidir; bakî olan (Allah), sonun da sonudur."

bu cihān olmasa hīç noḳsānı yoḳ

olsa daḫı nesne[2] artmaz az u çoḳ (56)

"Bu âlem olmasa hiç eksiği yoktur; (var) olsa bile az veya çok nesne artmaz."

hem havā üzre döşendi bir döşek

adı sündüs döşeyen anı melek (191)

"Hem hava üzerine bir döşek döşendi; onun adı Sündüs ve onu döşeyen bir melek."

iv. 1. çokluk kişi +{(y)Uz}

bir bölük bī-çāre miskin ʿāṣiyüz

ḳulluġuñdan ḳāṣır u hem ḳāṣiyüz (698)

[2] T.: "nesnesi", M.: "nesnesin"

"Bir bölük çaresiz ve miskin isyankârız; kulluğunda kusurluyuz ve de o vasıflardan uzağız."

v. 2. çokluk kişi +{sUz}

Metnimizde rastlanmamıştır.

vi. 3. çokluk kişi +{Ø}, +{dUr(Ur)}

ağlaşu ağlaşu cümle kayġulu

cānları ḥasret odı bile ṭolu (642)

"Hepsi ağlaşarak kaygılı; canları özlem ateşi ile dolu."

vii. Bildirmede Olumsuzluk

Bildirim işlevli yapılarda olumsuzluk, ad soylu sözcüklerden ve eylemsilerden sonra "degül" ilgeci kullanılarak yapılır. Bildirme işlevli olumsuzluk yapıları ad+degül+bildirme biçimbirimi şeklinde kurulur (Boz, 2015:38; Doğru, 2022:64).

benem ol yüzi ḳara vu ʿāṣīi ḳul

bencileyin ʿāṣīi ḳul gelmiş degül (455)

"O, yüzü kara ve isyankâr kul benim; benim gibi isyankâr kul gelmiş değildir."

kimse ḥakḳında dime hīç ʿayb söz

çün degülsin sen daḫı hīç ʿaybsuz (446)

"Kimse hakkında hiç kusur araştıran söz söyleme; çünkü sen de hiç kusursuz değilsin."

gerçi bunlarda yazuḳsuz yoḳ degül

illā iy ḥaḳ raḥmetüñden çoḳ degül (566)

"Gerçi bunlardan günahsız olan yok değildir; ancak ey Allahım, rahmetinden çok değildir."

vaḥyiçün iner degülüm bir daḫı

vaḥy ḳaṭʿ oldı bugün tañrı ḥaḳı (577)

"Bir daha vahiy için inecek değilim; Allah'ın emriyle bugün vahiy kesildi."

gördiler böyleyile olur degül

bildiler anda varan gelür degül (657)

"Gördüler, bu şekilde olacak değil; bildiler, oraya giden gelecek değil."

2.1.3.2. Kuvvetlendirme / İhtimal İşlevi

3.T.K. ve 3.Ç.K. bildirme biçimbirimi olarak kullanılan +{dUr(Ur)}, bu işlevinin yanında kuvvetlendirme / ihtimal işleviyle de kullanılabilmektedir (Boz, 2015:38; Doğru, 2022:65-66).

birdür ol birligine şek yoḳdurur

gerçi yañlış söyleyenler çoḳdurur (24)

"Gerçi yanlış söyleyenler çoksa da; Allah birdir, bir olduğunda şüphe yoktur."

hem taṣavvurdan münezzeh ḥaḳdur ol

ʿālem üzre ḥākim-i muṭlaḳdur ol (53)

"O her türlü tasvirden uzak olan Allah'tır; o âlem üzerinde mutlak hâkimdir."

cümle maḫlūḳāt anuñ emrindedür

cümle-yi ẕerrāt anuñla zindedür (59)

"Bütün yaratıklar onun emrindedir; zerrelerin hepsi onunla hayat bulur."

hem muḥammed daḫı maḥmūd oldur ol

cümle maḫlūḳ içre maḳṣūd oldur ol (180)

"O, hem övülmeye değer hem de övülmüştür; bütün yaratıklar içinde gayedir."

kibr hem reng-i gebürdür yazıda

gebr olup kibr ehli ḳaldı yazıda (437)

"Kibir, yazıda mecusilerin vasfıdır; kibirliler mecusi (kâfir) olup yazıda (ıssız yerde) kaldılar."

ümmetümdür ḳayġum vu ġuṣṣam hemīn

yimezem ümmetümden artuġuñ ġamın (556)

"Benim derdim ve kederim ümmetimdir, ümmetimden başkasına üzülmem."

didi ṭāvus-ı melek ol cebraʾīl

yā muḥammed saña müştāḳdur celil (586)

"O kanatlı (tavus) melek Cebrail 'Ey Muhammed, celal ve azamet sahibi olan (Allah) sana hasrettir' dedi."

2.1.3.3. Soru İşlevi

Ad soylu sözcüklerden sonra kullanılarak bulunduğu tümceye soru anlamı katan +{mI} bir ilgeç olmasına ve eklendiği sözcükten ayrı yazılmasına rağmen

yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirim olarak değerlendirilmektedir (Boz, 2015:33-34; Doğru, 2022:66-67).

ṣordı ḳabż içün mi geldüñ yā melek

yā ziyāret midürür ancaḳ dilek (581)

"Ey melek ruhumu almak için mi geldin; yoksa dileğin ancak ziyaret midir?"

gör ki ḥaḳḳa dönmişümüz var mıdur

fısḳdan artuḳ hīç işümüz var mıdur (679)

"Bak, Allah'a yönelmişimiz var mıdır; kötülükten başka hiç işimiz var mıdır!"

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vesîletü'n-Necât metni üzerine yaptığımız ad işletimi incelemesi sonucunda tespit edilen işlevler ve biçimbirimler aşağıda tablo hâlinde verilmiştir.

<table>
<tr><th colspan="3">AD İŞLETİMİNDE İŞLEVLER ve BİÇİMBİRİMLER</th></tr>
<tr><th>I. SÖZCÜK TÜRÜNÜ DEĞİŞTİRMEYENLER</th><th>II. SÖZCÜK TÜRÜNÜ DEĞİŞTİRENLER</th><th>III. YÜKLEM YAPICI VE YÜKLEMDE GÖREVLİ OLANLAR</th></tr>
<tr><td>1.Ad-Eylem Bağlantısı
1.1. Durum İşlevleri
1.1.1.Yalın durum +{Ø}
1.1.2. Yönelme Durumu +{(y)A}
1.1.3. Bulunma Durumu +{dA}
1.1.4. Ayrılma Durumu +{dAn}
1.1.5. Yükleme Durumu +{(y)I}
1.1.6. Birliktelik Durumu +{(y)lA}</td><td rowspan="4">1. Sıfat/Belirteç Yapıcılar
1.1. Varlık İşlevi +{lU}
1.2. Yokluk İşlevi +{sUz}
1.3. Aitlik İşlevi +{KI(n)}
1.4. Benzerlik, Gibilik vd. İşlevi +{cA}, +{cIlAyIn}, +{î}
1.5. Sayılarda Dereceleme İşlevi +{(I)ncI}</td><td rowspan="4">1. Bildirme İşlevi
+{(y)Am}, +{sIn}, +{Ø}, +{dUr(Ur)}
+{(y)Uz},+{sUz}, +{Ø}, +{dUr(Ur)}
2. Kuvvetlendirme/İhtimal İşlevi
+{dUr(Ur)}
3. Soru İşlevi +{mI}</td></tr>
<tr><td>2. Ad-Ad Bağlantısı
2.1. İlgi İşlevi +{üm}, +{(n)Uñ}
2.2. İyelik İşlevi
+{(U)m}, +{(U)ñ}, +{(s)I(n)},
+{(U)mUz},+{(U)ñUz}, +{lArI(n)}</td></tr>
<tr><td>3. Ad-İlgeç Bağlantısı
+{(y)A}, +{dAn}</td></tr>
<tr><td>4. Başka Birimle Bağlantı Kurmayan
4.1. Sayı (çokluk) İşlevi +{lAr}
4.2. Belirtme İşlevi
+{(y)I}, +{(n)Un}, +{üm}</td></tr>
</table>

Tablo 1. Ad İşletiminde İşlevler ve Biçimbirimler

Tabloya baktığımızda toplam 728 beyitlik Vesîletü'n-Necât metninde EAT'nin ad işletimindeki temel biçimbirimler ve işlevlerin birçoğunun tespit edildiği görülmektedir. Buna karşın EAT'nin kimi biçimbirimlerine ve işlevlerine rastlanmamıştır.

Bu tespitlerle, metnin EAT dönemine aitliği dilbilgisel olarak onaylanmıştır. Bu tabloya yansımayan ancak inceleme metni içinde verilen ayrıntılı işlevler, EAT araştırmalarına katkılar sunabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Akdağ, S. (2008). Süleyman Çelebî'nin Mevlidi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,* 36, 81-98.

Alan, N. (2022). *Türkiye Türkçesi II Biçimbilgisi.* (Edit. E. Boz). s. 13-48, Ankara: Gazi Kitabevi.

Altıner, S. (2008). *Süleyman Çelebî'nin Vesîletü'n-Necât Adlı Eseri Üzerine Bir Söz Dizimi İncelemesi.* İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Baştav, Ş. (1988). 14-15. Yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa'nın Siyasî ve İktisâdî Durumu, *Belleten*, 202, 101-114

Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Boz, E. (2022). *Süleyman Çelebî Vesîletü'n-Necât (Mevlid)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Çağatay, N. (1996). Türklerin Tarihteki Yeri ve Millî Özellikleri. *Erdem*, 23, 503-508.

Doğru, F. (2022). *Türkiye Türkçesi II Biçimbilgisi.* (Edit. E. Boz). s. 49-77, Ankara: Gazi Kitabevi.

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. ve Boz, E. (2022). *Eski Anadolu Türkçesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kemikli, B. (2016). *Mevlid Külliyâtı I.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010). Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 5/1, 1-39.

Köksal, M. F. (2022). *Süleyman Çelebî ve Vesîletü'n-Necât.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köksal, M. F. ve Kütük, R. (2022). Vesîletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebî'nin Bilinmeyen Şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları,* 28, 393-430.

Öztekten, Ö. (2018). Eski Anadolu Türkçesi Yazı Dili midir? *Motif Akademi Halkbilimi*, 24, 260-266.

Pekolcay, A. N. (2004). *Mevlid.* İslâm Ansiklopedisi (29, 485-486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Sümer, F. (2009). *Selçuklular.* İslâm Ansiklopedisi (36, 380-384). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Timurtaş, F. (1989). *Mevlid Süleyman Çelebî.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Üstünova, K. (2012). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.